

บทที่ ๒

แนวคิด งานที่เคยศึกษามาก่อนและสมมุติฐาน

แนวคิดศาสนา กับ ขบวนการทำให้เป็นสมัยใหม่

การศึกษานี้จัดให้สังคมกำลังเปลี่ยนแปลงพัฒนาไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ เป็นสังคมที่กำลังพัฒนาเป็นสังคมที่อยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงระบบประเพณี เศรษฐกิจ การเมืองและสังคมไปสู่ระบบที่ทันสมัย ที่สามารถแสดงให้เห็นได้โดยระดับสูงสุดที่เป็นไปได้ของความมีประสิทธิภาพขณะที่ใช้พลังงานไปโดยน้อยที่สุด

David A. Apter ให้คำจำกัดความของการทำให้ทันสมัยในสังคมที่ไม่เป็นอุตสาหกรรมว่าเป็นการแพร่และเปลี่ยนแปลงบทบาทบางประการ อาชีพ วิชาการ การบริหาร ตลอดจนการสืบเปลี่ยนตำแหน่งแหล่งที่ของสถาบันบางสถาบันที่สนับสนุนบทบาทนั้น^๑ Sutton มองสังคมสมัยใหม่ว่าเป็นสังคมอุตสาหกรรมและสังคมเก่าว่าเป็นสังคมเกษตรกรรม สังคมอุตสาหกรรมจะมีการตั้ง "สมาคม" ซึ่งมีโครงสร้างหน้าที่เฉพาะ เจาะจงมากขึ้น มีบรรทัดฐานทางสังคม มีลักษณะเป็นสากล มีการแบ่งแยกหน้าที่เฉพาะ เจาะจงและ เน้นความสำเร็จ มีการเลื่อนชั้นและ เคลื่อนย้ายทางสังคมสูง มีการพัฒนาระบบอาชีพซึ่งแยกตัวออกจากโครงสร้างทางสังคมอื่น ๆ ระบบชนชั้นมี "เสมอภาค" โดยยึดเอาความสำเร็จทางอาชีพเป็นเกณฑ์ ความแตกต่างสำคัญระหว่างสังคมสมัยใหม่กับสังคมเก่าอยู่ที่ความสามารถของคนสมัยใหม่มีความสามารถมากกว่าในการควบคุมภาวะแวดล้อมทางธรรมชาติ และทางสังคม ความสามารถนี้ได้มาจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์ และวิทยาการเทคโนโลยีต่าง ๆ^๒ Marion Levy นักสังคมวิทยาคนหนึ่งให้ความเห็นว่า "สังคมจะเป็นสมัยใหม่มากขึ้น

^๑David A. Apter, The Politics of Modernization, Chicago : The University of Chicago Press, 1969. pp.V. 42-3.

^๒Frank X. Sutton. "Social Theory and Comparative Politics" in Harry Eckstein and David Apter, eds Comparative Politics : A Reader (New York, 1963) pp. 67 ff.

เพียงใดขึ้นอยู่กับความสามารถของคนที่จะใช้พลังงานจากแหล่งต่าง ๆ ซึ่งไม่มีชีวิตหรือใช้
อุปกรณ์ในการเพิ่มทวีผลต่อการทำงาน^๑ Cyril Black ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ให้ความเห็น
ว่า สังคมสมัยใหม่เป็นผลมาจากการปรับตัวของสถาบันต่าง ๆ ให้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ที่เปลี่ยน
แปลงไปอย่างรวดเร็วได้ การเปลี่ยนแปลง เช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงการที่มนุษย์มีวิทยาการมากขึ้น
อย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน^๒ Dankwart A. Rustow ถือว่าการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่หมายถึง
"ความสามารถที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วในการควบคุมธรรมชาติซึ่ง เกิดจากความร่วมมือที่ใกล้ชิด
มากขึ้นระหว่างมนุษย์" นักทฤษฎีทั่วไปเห็นพ้องต้องกันว่าความสามารถที่แตกต่างในการควบคุม
สภาวะแวดล้อมทำให้ทัศนคติและความคาดหวังของคนต่อสภาวะแวดล้อมของคนแตกต่างกันไปด้วย
ความแตกต่างของคนสมัยใหม่กับคนสมัยเก่า เป็นที่มาของสังคมใหม่ และสังคมประเพณี (Modernity
and tradition) คนสมัยเก่า เจียบเฉยและไม่ตื่นตัว เป็นผู้ที่คาดหวังต่อความสงบ ในธรรมชาติ
และสังคมและขาดศรัทธาในความสามารถของมนุษย์ในการที่จะ เปลี่ยนธรรมชาติหรือ เปลี่ยนสังคม
คนสมัยใหม่ เชื่อว่าการ เปลี่ยนแปลง เป็นไปได้เป็นที่พึงปรารถนา และ เชื่อมั่นในความสามารถของ
มนุษย์ในการที่จะควบคุมการเปลี่ยนแปลงให้บรรลุเป้าหมายของตนได้

ในแง่สติปัญญา สังคมใหม่มีลักษณะสำคัญในการสะสมความรู้อย่างมหาศาลเกี่ยวกับสภาพ
แวดล้อมของมนุษย์ และมีการกระจายความรู้นั้นในสังคมด้วยการสอน การอ่าน การสื่อสารมวลชน
และการศึกษา เปรียบเทียบกับสังคมสมัยเก่าแล้วคนในสังคมสมัยใหม่มีสุขภาพดีกว่า อายุยืนกว่า มี
อัตราการเคลื่อนย้ายทางอาชีพและทางภูมิศาสตร์สูงกว่า มีลักษณะ เป็นเมืองมากกว่า เป็นชนบท

ในทางสังคมครอบครัวกลุ่มปฐมภูมิอื่น ๆ ที่มีบทบาทคลุมเครือได้รับการแทนที่ หรือ เสริม
โดยกลุ่มทุติยภูมิอื่น ๆ ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ชัดเจน เฉพาะ เจาะจงมากกว่า

^๑Marion Levy. Modernization and the Structure of Societies.
(Princeton, 1966) p. 111.

^๒Cyril E. Black. The Dynamics of Modernization. (New York,
1966) p. 7.

^๓Dankwart A. Rustow; A World of Nations (Washington, 1967)
p. 3.

ในทางเศรษฐกิจ กิจกรรมต่าง ๆ มีการแลกเปลี่ยน มีอาชีพซึ่งสลับซับซ้อนขึ้นมาแทนที่ อาชีพง่าย ๆ ระดับของความชำนาญในอาชีพที่สูงกว่า และมีอัตราส่วนระหว่างทุนต่อแรงงานที่สูงกว่าในสังคมสมัยเก่ามาก เกษตรกรรมลดความสำคัญลง เมื่อเปรียบเทียบกับ การพาณิชย์ อุตสาหกรรม และกิจกรรมอื่น ๆ ที่ไม่ใช่การเกษตร การเกษตรเพื่อการพาณิชย์ก็เข้ามาแทนที่ การเกษตรเพียงเพื่อพอกินพอใช้ ขอบเขตทางภูมิศาสตร์ของกิจกรรมทาง เศรษฐกิจในสังคมสมัยใหม่ก็ขยายกว้างกว่าในสังคมสมัยเก่ามาก และมักจะมีการรวมศูนย์อยู่ในระดับชาติ มีตลาดระดับชาติ ที่มาของทุนในระดับชาติ และสถาบันเศรษฐกิจระดับชาติอื่น ๆ เกิดขึ้น

ความแตกต่างระหว่างระบบการเมืองสมัยใหม่และระบบการเมืองสมัยเก่าเป็นผลมาจากลักษณะทั่วไปเหล่านี้ในแต่ละสังคม Robert E. Ward และ Rustow^๑ ได้พยายามให้คำอธิบายที่ค่อยข้างจะสมบูรณ์ สองคนนี้ก็กล่าวว่า ระบบการเมืองสมัยใหม่มีลักษณะซึ่งไม่ปรากฏในระบบการเมืองสมัยเก่าดังนี้

๑. การเมืองการของรัฐบาลซึ่งแตกต่างกันในด้านโครงสร้างและหน้าที่เฉพาะ
๒. โครงสร้างของรัฐบาลมีบูรณภาพสูง
๓. มีการใช้ระบียบวิธีการ ซึ่งเป็น เหตุผลและเป็นทางโลก (Secular) ในการวินิจฉัยสั่งการ
๔. การวินิจฉัยสั่งการในทางการเมืองและการบริหารมีประสิทธิภาพสูง มีปริมาณมาก และมีขอบเขตกว้างขวาง
๕. ประชาชนโดยทั่วไปมีความรู้สึกผูกพันต่อประวัติศาสตร์ อาณาเขตและเอกลักษณ์ของชาติ
๖. ประชาชนทั่วไปไม่มีความสนใจและ เกี่ยวข้องในระบบการเมือง แม้ว่าอาจจะไม่ได้เกี่ยวกับกระบวนการวางนโยบายโดยตรง

---

^๑Dankwart A. Rustow and Robert E. Ward. "Introduction" in Ward and Rustow, eds., Political Modernization in Japan and Turkey (Princeton, 1964), pp. 6-7.

๗. การจัดสรรบทบาททางการเมือง คำนึงถึงความสำ เร็จมากกว่าชาติกำเนิด
๘. มีการใช้กระบวนการยุติธรรมซึ่งตั้งอยู่บนระบบกฎหมาย ซึ่งมีลักษณะ เป็นทางโลก และไม่ยึดถือตัวบุคคล

หรือกล่าวโดยทั่วไป ระบบการเมืองสมัยใหม่โดย เปรียบ เทียบกับระบบ เก่า มีลักษณะ ซึ่งประกอบด้วยอำนาจที่เป็นธรรมและ เหตุผลโครงสร้างซึ่ง แยกแตกต่างกันออกไป ประชาชนมี ส่วนร่วมในทางการเมืองสูง และเป็นระบบซึ่งสามารถจะบรรลุเป้าหมายในขอบ เขตที่กว้างขวาง^๑

สะพานซึ่ง เชื่อมโยงสังคมสมัยใหม่และสังคมสมัย เก่าก็คือ กระบวนการเปลี่ยนให้ เป็น สมัยใหม่ (Modernization) ลักษณะ กว้าง ๆ ของกระบวนการนี้เป็นที่ เห็นพ้องต้องกันโดย นักวิชาการ ซึ่งพอจำแนกออกได้เป็น ๔ ประการ

๑. การเปลี่ยนให้ เป็นสมัยใหม่ เป็นกระบวนการปฏิบัติข้อนี้ เป็น เหตุโดยตรงจากความ แตกต่างระหว่างสังคมสมัยใหม่กับสังคมสมัย เก่า ซึ่งมีความแตกต่างในด้านพื้นฐานและการ เปลี่ยน จากสังคมเก่าไปสู่สังคมใหม่ เป็นการเปลี่ยนวิถีชีวิตที่รุนแรง Cyril Black กล่าวว่า เหมือน กับการเปลี่ยนจากสังคมบูรพกาลมาสู่สังคมอารยะ Reinhard Bendix ก็ให้ความ เห็นว่า การ เปลี่ยนแปลงในศตวรรษที่ ๑๘ นั้น ในความยิ่งใหญ่เปรียบได้กับการ เปลี่ยนจากการ เป็นกลุ่มร้อน เร มา เป็นกลุ่ม เกษตรกรรมเป็นที่ เป็นทาง เมื่อหมื่นกว่าปีมาแล้ว^๒

๒. การเปลี่ยนให้ เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน การเปลี่ยนให้ เป็นสมัย ใหม่ไม่ใช่เรื่อง ที่พูดถึงได้โดยปัจจัยอัน เดียว หรือด้าน เดียว เพราะมัน เป็นการเปลี่ยนในเกือบทุก เรื่องซึ่งเป็นความคิดหรือพฤติกรรมของมนุษย์ อย่างน้อยมันก็ครอบคลุมองค์ประกอบต่าง ๆ ต่อไป นี้ เช่น การพัฒนาอุตสาหกรรม การขยายตัวเป็นเมือง การเปลี่ยนจิตสำนึกทางการเมือง

^๑Samuel P. Huntington. Political Order in Changing Societies (New Haven, 1968), pp. 32-37.

^๒Black Modernization, pp. 1-5; Reinhard Bendix. "Tradition and Modernity Reconsidered". Comparative Studies in Society and History IX (April 1967). pp. 292.

(Social mobilization) การเปลี่ยนแปลงความคิดที่แยกออกจากศาสนาและมีเหตุมีผล โดยแยกเรื่องศาสนาออกจากเรื่องทางโลก (Secularization) การแบ่งแยกความแตกต่างในโครงสร้างทางสังคม การขยายตัวของสื่อมวลชน การขยายตัวทางการศึกษา การขยายตัวในการมีส่วนร่วมทางการเมือง

๓. การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่เป็นระบบการเปลี่ยนแปลงในด้านหนึ่ง จะมีส่วนสัมพันธ์และกระทบกระเทือนในการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ เหมือนอย่างที่ว่า Daniel Leamer ได้กล่าวไว้ว่า การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่มีลักษณะเด่นชัดในตัวเอง ซึ่งทำให้เข้าใจว่า ทำไมความเป็นสมัยใหม่ถึงเป็นที่รู้สึกว่าเป็นบูรณาภาพที่สอดคล้องกันทั้งหมด ซึ่งมีชีวิตอยู่ได้กฎเกณฑ์ของมัน สารสำคัญต่าง ๆ ของการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เกี่ยวเนื่องต่อกันเป็นอย่างมาก " เพราะฉะนั้นประวัติศาสตร์แล้ว มันจะต้องไปด้วยกัน"^๑

๔. การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งโลก แม้ว่ามันจะเริ่มขึ้นในศตวรรษที่สิบห้าและสิบหกในยุโรปตะวันตก แต่ปัจจุบันนี้ก็ปรากฏการณ์ทั่วโลก ซึ่งสืบเนื่องมาจากการแผ่กระจายความคิด และเทคนิคสมัยใหม่จากยุโรป และการพัฒนาภายในของสังคมตะวันออก ว่ากันไปแล้วในอดีตนั้นทุกสังคมเป็นสังคมประเพณีในปัจจุบันนี้ทุกสังคมเป็นสมัยใหม่ หรือไม่ก็กำลังจะเป็น

๕. การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่ยาวนาน ผลรวมของความเปลี่ยนแปลงซึ่งกระบวนการนี้นำมาเป็นเรื่องซึ่งต้องการเวลา ดังนั้นแม้ว่าการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่จะมีลักษณะปฏิวัติ เมื่อเปรียบเทียบกับสังคมเก่า แต่ก็มีลักษณะ เป็นวิวัฒนาการ เมื่อคำนึงถึงระยะเวลาที่การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นจะเกิดขึ้น สังคมตะวันตกใช้เวลาหลายศตวรรษกว่าจะเปลี่ยนเป็นสังคมสมัยใหม่ สังคมปัจจุบันที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่จะใช้เวลาน้อยลง การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่มีอัตราเร่งที่สูงขึ้น แต่ระยะเวลาที่จะเปลี่ยนจากสังคมเก่าไปสู่สังคมสมัยใหม่ยังคงใช้วัดกันด้วยช่วงอายุคน

---

^๑Daniel Leamer. The Passing of Traditional Society. (Glencoe, 1958) p. 843.

๖. การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่มีลำดับชั้น เป็นไปได้ที่จะจำแนก ระดับหรือช่วงต่าง ๆ ของการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่ ซึ่งกำลังดำเนินอยู่ในทุกสังคม ระดับซึ่งชัดเจนก็คือ การเริ่มต้นจากการเป็นสังคมเก่า และสิ้นสุดด้วยการเป็นสังคมสมัยใหม่ แต่ช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจขอยแบ่งออกได้เป็นช่วงย่อย ๆ หลายช่วง ดังนั้นจึงอาจมีการเปรียบเทียบหรือจัดอันดับสังคมต่าง ๆ โดยพิจารณาถึงตำแหน่งบนเส้นทางระหว่างสังคมประเพณีกับสังคมสมัยใหม่ แม้ว่าผู้นำหรือรูปแบบในรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่อาจต่างกันไปในแต่ละสังคม แต่ทุกสังคมจะผ่านขั้นตอนเดียวกันในสาระสำคัญ

๗. การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีผู้ให้ความเห็นว่า สังคมเก่านั้นมีอยู่หลายแบบด้วยกัน และอาจจะมี ความแตกต่างก็มาก ที่มีอยู่ร่วมกันก็คือ การขาดความเป็นสมัยใหม่ แต่สังคมสมัยใหม่นั้นมีความคล้ายคลึงที่สำคัญ ๆ หลายประการ การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่สร้างแนวโน้มเอียงที่ทำให้สังคมต่าง ๆ มาบรรจบกัน เพราะมันเป็นการนำไปสู่การที่พากันในสังคมการเมืองต่าง ๆ และขั้นสุดท้ายจะนำไปสู่การรวมตัวเป็นเอกภาพระหว่างสังคมต่าง ๆ "ลักษณะสากลของความคิดและสถาบันสมัยใหม่อาจจะนำไปสู่สภาวะซึ่งคนต่าง ๆ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนสามารถจะมีการสถาปนารัฐโลกได้"^๑

๘. การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการซึ่งแก้กลับคืนไม่ได้ แม้ว่าอาจจะมีการหยุดชะงักหรือการถอยหลังชั่วคราวในบางขั้นตอน การเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการซึ่งมีแนวโน้มที่เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ อย่างยาวนาน เช่น สังคมที่มีอัตราการขยายตัวเป็นเมือง การอ่านออกเขียนได้ และการพัฒนาอุตสาหกรรมถึงระดับหนึ่งในทศวรรษหนึ่ง ระดับนั้นจะไม่ลดไปมากในทศวรรษต่อไป อัตราการเปลี่ยนแปลงอาจไม่เหมือนกันในสังคมต่าง ๆ แต่ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงจะไม่แตกต่างกัน

๙. การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่เป็นกระบวนการที่ก้าวหน้า ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่อาจเป็นเรื่องลึกซึ้งในหลายด้าน แต่ในระยะยาวแล้ว นอกจากการ

^๑Black Dynamics of Modernization. pp. 155, 174.

เปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่จะเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้แล้วยัง เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาอีกด้วย ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงความสูญเสีย และความเจ็บปวดอาจจะสูงมาก โดยเฉพาะในระยะต้น ๆ แต่สัมฤทธิ์ภาพของการจัดระเบียบสังคม การเมือง และ เศรษฐกิจแบบสมัยใหม่เป็นสิ่งคุ้มค่าในระยะยาว กระบวนการนี้จะทำให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ดีขึ้น ทั้งในด้านวัตถุและ วัฒนธรรม

บทบาทของสถาบันศาสนาสมาคมทางพระพุทธศาสนากับการสร้างความเป็นสมัยใหม่

๐๖๔ ศาสนา
ศาสนา เกี่ยวข้องกับความเป็นสมัยใหม่

★ นักสังคมวิทยา ศาสนาซึ่งพิจารณาความคงอยู่ของสังคม และความต่อเนื่องของสังคมว่าขึ้นอยู่กับ การกระทำหน้าที่ของสถาบันทางสังคม^๑ และ เนื่องจากศาสนา สถาบันทางศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมซึ่งดำรงอยู่มาได้ตั้งแต่อดีตกาล แสดงว่าศาสนาจะต้องมีหน้าที่ในการสนองตอบความต้องการของสังคมอย่างแน่นอน ★

✓ Emile Durkheim^๒ นักสังคมวิทยาเห็นว่า ศาสนาเป็นระบบความเชื่อ และการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (The Sacred) ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกเคารพและยำเกรง เขาเห็นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาต่าง ๆ นั้น แท้ที่จริงก็คือ ขนบธรรมเนียม ค่านิยม หรือบรรทัดฐาน (Norm) ของสังคม ซึ่งถูกทำให้เป็น เรื่องที่อยู่เหนือสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน (The Profane) โดยพิธีกรรมทางศาสนา เพื่อให้เป็นที่ยอมรับนับถือร่วมกันของสมาชิกในสังคม ด้วยเหตุนี้การเคารพนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็คือการเคารพนับถือสังคมนั่นเอง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ศาสนาเป็นเครื่องมือในการควบคุมทางสังคมอย่างหนึ่งซึ่งช่วยสร้าง เสถียรภาพให้แก่สังคม โดยการทำให้มนุษย์ยอมรับในค่านิยมและแบบแผน ความประพฤติร่วมกัน ศาสนาตามทัศนะของ Durkheim จึงมีหน้าที่ในการสร้างความเป็นปึกแผ่นในสังคม ★

★ Malinowski เห็นว่า หน้าที่ของศาสนาก็คือช่วยสนับสนุนกำลังขวัญของมนุษย์ โดยการเสริมสร้างทัศนคติที่มีคุณค่าต่าง ๆ เช่น การยอมรับนับถือประเพณี ความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม

^๑ Thomas F. O'Des, The Sociology of Religion (New York : Prentice Hall, Inc., 1966), p. 4.

^๒ Emile Durkheim, The Elementary Forms of the Religions Life อ้างถึงใน Ibid., pp. 12-13.

ความกล้าหาญ และความมั่นใจในการต่อสู้กับอุปสรรคและในการ เผชิญหน้ากับความตาย^๑ พิธีกรรมทางศาสนามีหน้าที่บางอย่างในการตอบสนองความต้องการทางจิตใจของมนุษย์ในสังคม

กล่าวโดยสรุปทฤษฎี Functional Theory นั้น สถาบันศาสนามีหน้าที่ในการสร้างความผูกพันระหว่างปัจเจกชนกับสังคม ช่วยสนับสนุนกำลังขวัญ เมื่อคนเรา เผชิญกับความไม่แน่นอนและผิดหวัง และช่วยเสริมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และ เสถียรภาพของสังคม โดยการส่งเสริมการควบคุมทางสังคม สนับสนุนค่านิยมและ เป้าหมายอัน เป็นที่ยอมรับในสังคม และเป็นเครื่องมือในการ เอาชนะ การกระทำผิดและการ เป็นปฏิปักษ์ต่อสังคม^๒

จะ เห็นได้ว่า นักทฤษฎีกลุ่ม Functionalists เป็นพวกที่มองศาสนาในแง่บวก นักรู้คิดคนสำคัญที่มองศาสนาในแง่ลบก็คือ Karl Marx ตามแนวความคิดของ Marx นั้น รูปแบบของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็น "โครงสร้างเบื้องต้น" ของสังคม เช่น สถาบันการเมือง กฎหมาย ขนบธรรมเนียม และศาสนา ล้วนถูกกำหนดขึ้นให้สอดคล้องกับรูปแบบของ "พื้นฐานทางเศรษฐกิจ" ของสังคม ศาสนาในสายตาของ Marx ก็ไม่ต่างไปจากสถาบันทางสังคมซึ่งเป็นโครงสร้างเบื้องต้นอื่น ๆ ในแง่ที่มีนถูกใช้เป็นเครื่องมือสนับสนุนผลประโยชน์ของชนชั้น ผู้มีอำนาจควบคุมระบบเศรษฐกิจ และสังคมอยู่ในขณะนั้น Marx เห็นว่า ศาสนาเป็นยาฝิ่นสำหรับประชาชน เพราะศาสนาให้แต่เพียงความสุขที่เป็นมายาแก่ประชาชนผู้ถูกกดขี่ กล่าวคือทำให้พวกเขา เชื่อในเรื่องรางวัลที่จะได้รับในโลกอื่นที่เรียกว่า สวรรค์ เพื่อเป็นสิ่งชดเชยความทุกข์ยากที่พวกเขาได้รับในโลกนี้ Marx เห็นว่าศาสนาในฐานะที่เป็นความสุขอันจอมปลอมนี้จำเป็นจะต้องถูกทำลาย เพื่อความสุขที่แท้จริงของประชาชน และ เมื่อความเชื่ออย่างงมงายในเรื่อง เหนือโลกถูกทำลายหมดสิ้นไป ก็เป็นภาระของประวัติศาสตร์ที่จะ เปิดเผยความจริงเกี่ยวกับโลกนี้ให้ประชาชนทั้งหมดได้เข้าใจ

^๑Bronislaw Malinowski, *Magic Science and Religion* อ้างถึงใน Ibid., pp. 7-9.

^๒Ibid., p. 16.

^๓Karl Marx and Friedrich Engels, On Religion อ้างถึงใน K.Thompson and J. Tunstal (eds.), Sociological Perspectives (Middlesex: Penquin Books Ltd, 1971), pp. 439-440.

ความเห็นของ Marx เกี่ยวกับศาสนาในลักษณะนี้มีนักทฤษฎีทฤษฎีวิจารณ์ว่าเป็นการตีความด้วยการมองด้านเดียว Max Weber เป็นนักสังคมวิทยาผู้หนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับ Marx ในแง่ที่ว่ารูปแบบของศาสนาถูกกำหนดขึ้นโดยสิ้นเชิงตามสภาพเศรษฐกิจของสังคม เพื่อสนองผลประโยชน์ทางชนชั้น แต่ Weber ก็ออกตัวว่าคนไม่ต้องการที่จะ เสนอการตีความวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ในลักษณะมองด้านเดียวแบบจิตนิยม เพื่อแทนที่การตีความในลักษณะมองด้านเดียวแบบวัตถุนิยม ทฤษฎีของนักวัตถุนิยมและสังคมนิยม เช่น คาลมาร์ก และ เองเกลส์ มองศาสนาว่าเป็นยาพิษมอมเมาจิตใจของประชาชนให้หลงผิด^๑ มีฝรั่งมองสังคมไทยบางคนที่ไม่เข้าใจสังคมไทยอย่างแท้จริงได้ และไม่ได้เข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา

Aliezer B. Ayal^๒ ได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างระบบคุณค่าของคนไทยกับพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของคนไทย โดยที่มองเห็นความสำคัญของปัจจัยในสังคมมนุษย์บางประการที่มีใช้เป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจโดยตรง แต่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์ Ayal กล่าวว่า ระบบคุณค่าของไทยมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่คุณค่าส่วนบุคคล ซึ่งแตกต่างจากคุณค่าทางการเมืองอย่างของญี่ปุ่น ระบบคุณค่าของไทยมีข้อกำหนดแต่เพียง เล็กน้อยในด้านที่ทำให้บุคคลมีพันธะผูกพันกับปัจเจกชนผู้อื่นหรือสถาบันอื่น ระบบคุณค่านี้เป็นไปตามคำสอนของศาสนาพุทธในส่วนที่ด้วยความรับผิดชอบต่อกรรมที่ตัวได้กระทำไว้ ด้วยเหตุนี้การพึ่งตัวเองและการหลีกเลี่ยงที่จะเกี่ยวข้องกับผู้อื่นในทางอารมณ์ ทางความรู้สึก และทางการกระทำจึง เป็นหลักสำคัญของระบบคุณค่าของไทยเท่า ๆ กับที่เป็นหลักสำคัญในคำสอนของศาสนาพุทธ คนไทยทุกคนเชื่อในการตายแล้วเกิดใหม่ และเชื่อในกรรม ในทางปฏิบัติคนไทยจึงทำบุญและมีความจริงจังในการทำบุญ จุดสำคัญของตอนนี้เป็นคือ ถึงแม้ว่าผลในการทำบุญของคนไทยจะขึ้นอยู่กับปริมาณในการทำบุญ คือใครจะได้บุญมากบุญน้อยอยู่ที่ปริมาณ แต่การทำบุญหาได้เป็นสิ่งที่ทำให้คนไทยชวนช่วยหาทรัพย์สินให้มาก ๆ

^๑จางง์ อติวัฒนสิทธิ์, "มนุษยธรรมชาวพุทธอยู่ที่ไหน", วารสารพุทธจักร, ๓๔ (มิถุนายน : ๒๕๒๔) หน้า ๔๑.

^๒Eliezer B Ayal "Value System and Economic Development in Japan and Thailand", Journal of Social Issues, No.1, XIX, Jan. 1963, pp.35-51.

ขึ้นไม่ ทั้งนี้เพราะความร่ำรวย หรือการมีทรัพย์สินเป็นเครื่องหมายถึงฐานะในชาตินี้เท่านั้น ผู้มีฐานะ จึงพยายามทำบุญให้มากเท่าที่จะทำได้ และไม่มีความรู้สึกขวนขวายหาทรัพย์สินให้มากขึ้นไป ส่วนคน จนก็ไม่มีความรู้สึกว่าตัวเองมีความจำเป็นต้องขวนขวาย เช่นกัน กลับเห็นว่าจำเป็นต้องทำบุญด้วย สิ่งที่มีอยู่ให้มากที่สุด เพื่อจะได้มีบุญในชาติหน้า ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีคติเกี่ยวกับการทำบุญใน ศาสนาพุทธของคนไทยจึงไม่ได้ส่งเสริมให้คนไทยก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ หรือพัฒนาทางเศรษฐกิจ

ศาสนาในทัศนะของ Weber^๑ นั้น เป็นสิ่งที่ให้คำตอบแก่ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ เป็นต้นว่า ความทุกข์ ความผิดหวัง ความเจ็บไข้ได้ป่วย และความตาย คำตอบสำหรับปัญหาเหล่านี้ ซึ่งศาสนาเสนอให้ นั้น จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอันเป็นที่ยอมรับกันในสังคม และจะมีอิทธิพล ต่อพฤติกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ รวมทั้งพฤติกรรมด้านเศรษฐกิจด้วย จากทัศนะ ดังกล่าวก็นำไปสู่แนวความคิดซึ่ง เขาเสนอในหนังสือชื่อ *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* ที่ว่า ศาสนานิกายโปรเตสแตนต์สาขาคัลวินิสต์ เป็นรากฐานสำคัญของระบบทุนนิยมในยุโรปตะวันตก จุดนี้เองที่ทำให้ดูเหมือนว่าความเห็นของ Marx กับ Weber ชัดแย้งกันอย่างแรง เพราะ Marx เห็นว่าระบบเศรษฐกิจเป็นเครื่องกำหนดรูปแบบของศาสนา แต่ Weber กลับเห็นว่ารูปแบบของศาสนาเป็นเครื่องกำหนดระบบเศรษฐกิจ แต่อันที่จริง Weber ก็ยอมรับความคิดเห็นของ Marx ในบางแง่ กล่าวคือ ถึงแม้ว่าเขาจะเห็นว่าแนวความคิดทางศาสนา นั้นมีที่มาจากแหล่งกำเนิดดั้งเดิมของมันเอง โดยมีจุดมุ่งหมายอันบริสุทธิ์ในทางศาสนา เท่านั้น มิใช่ ถูกกำหนดโดยสภาพเศรษฐกิจและผลประโยชน์ทางชนชั้น แต่เขาก็คือยอมรับว่า เมื่อเวลาผ่านไป แนวความคิดดั้งเดิมของศาสนาจะถูกคัดเลือก และแต่งเติมโดยผู้นับถือศาสนารุ่นต่อมา เพื่อให้เกิด ความสอดคล้องกับผลประโยชน์ทางด้านวัตถุของคน ส่วนแนวความคิดเดิมซึ่งไม่สอดคล้องกับผลประโยชน์ของ เขาก็มักจะถูกละเลยไปเสีย^๒

^๑Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* อ้างถึงใน Michael Hill. *A Sociology of Religion* (London: Heinemann Educational Books, 1973) p. 100.

^๒ดูบทวิเคราะห์แนวความคิดของ Weber ได้ใน Michael Hill, *A Sociology of Religion*, chap. 5 *The Theoretical Background to "The Weber Thesis"*, p.p 98-113.

พระพุทธศาสนา ไม่ถือว่าความสุขสบายทางวัตถุมีจุดจบในตัวเอง เป็นเพียงมรรค
 ที่นำไปสู่ผลที่สูงกว่า ประเสริฐกว่า แต่เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ คือจำเป็นในการที่จะเก็บเกี่ยวกับ
 จุดหมายที่สูงกว่า เพื่อความสุขของมนุษย์ ดังนั้น พุทธศาสนาตระหนักถึงความต้องการปัจจัย
 วัตถุขั้นมูลฐานตามธรรมชาติ อันเนื่องมาต่อความก้าวหน้าทางจิต^๑ พระพุทธเจ้าได้สอนเกี่ยวกับ
 เรื่องทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไว้หลายแห่ง กล่าวไว้ชัดว่า "ความยากจนเป็น
 เหตุแห่งการทุจริต และอาชญากรรม" และ "การจะถอนรากเง่าของอาชญากรรมเรื่อง เศรษฐ
 กิจของประชาชนควรจะต้องปรับปรุงก่อน"^๒ ในการดำเนินชีวิตที่กอบ ประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม
 พระพุทธองค์ทรงสอนมิให้เชื่อถือฤกษ์ยาม ทรงกล่าวว่า "คนเขลามักถือฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์
 ย่อมล่วงเลยไป ประโยชน์เป็นตัวฤกษ์ของประโยชน์ คาวทั้งหลายจักทำอะไรไม่ได้" เมื่อประ
 กอบกิจใดจะให้ประสบความสำเร็จจะต้องมีความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น (ฉันทะ) มีความพาก
 เพียร (วิริยะ) มีใจฝักใฝ่ไม่ขาดธุระ (จิตตะ) และมีการสอบสวน ค้นคว้า ทดลอง (วิมังสา)^๓

* ถึงแม้การมองศาสนาของนักทฤษฎีทั้งหลายที่กล่าวมานี้จะเป็นการมองศาสนาในลักษณะ
 ทั่ว ๆ ไป และเป็นการมองด้วยสายตาของผู้ที่มีคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่เราก็อาจนำเอาแนว
 ความคิดของนักทฤษฎีเหล่านั้นมาตั้งข้อสงสัยกับสถาบันพุทธศาสนาของไทยตั้งแต่ในอดีต เป็นต้นมานั้น
 มีบทบาทในการสนองผลประโยชน์ของสังคมโดยส่วนรวมหรือไม่ หรือว่าถูกใช้ เป็นเพียง เครื่องมือ
 สอนผลประโยชน์ของกลุ่มชนผู้มีอำนาจในสังคม เท่านั้น

---

^๑ ราชุล เถระ, คับลิว. พระพุทธเจ้าสอนอะไร แปลโดยแผนกวิชาการคณะ กรรมการ
 นิสิต มหาวิทยาลัยราชวิทยาลัย, ม.ป.ท. ๒๕๒๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๔.

^๓ ลูซีพ บุญยานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พระนคร : โรงพิมพ์
 เพ็ญอักษร ๒๕๒๔, หน้า ๑๘๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

✧ สมาคมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยส่วนมากเป็นพุทธศาสนาเถรวาท หรือ หินยาน มี ๒ ลักษณะ คือ พุทธศาสนาในทางทฤษฎี และพุทธศาสนาตามความเชื่อ และปฏิบัติ ของประชาชนทั่วไป หรือพุทธศาสนาชาวบ้าน (Popular Buddhism) ซึ่งสมาคมทางพระพุทธ ศาสนาได้ยึดหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาที่เน้นในเรื่องการปฏิบัติเพื่อการบรรลุผลอันได้แก่ ความดับทุกข์ในชีวิตปัจจุบัน ✧

✧ หน้าที่ของศาสนาตามทัศนะนักสังคมวิทยา

Emile Durkheim ถือว่า สิ่งที่สำคัญก็คือสังคมต้องมีเมธี หรือยึดเหนี่ยว (Solidarity) ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมีการควบคุมทางสังคม นอกจากกฎหมายข้อบังคับที่ทำหน้าที่ควบคุมเพียงส่วน หนึ่งแล้ว ศาสนาเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ได้ปฏิบัติหน้าที่สำคัญ ๔ ประการ คือ^๑

๑. ทำหน้าที่ในการเตรียมและจัดวินัย (Disciplinary and Preparatory function) หน้าที่นี้จะ เป็นส่วนที่พิธีกรรมของศาสนาจะหัดให้บุคคลมีระเบียบวินัยด้วยตัวของ ตัวเอง และ เตรียมตน เพื่อชีวิตในสังคม

๒. หน้าที่ในการยึดเหนี่ยวหรือผนึกเข้ากับสังคม (Cohesive function) ศาสนา และพิธีกรรมจะทำหน้าที่ในอันที่จะสร้างความหมายของการที่มนุษย์จำต้องอยู่ร่วมกัน มีอารมณ์ และความรู้สึกทำนองเดียวกัน ตลอดจนแสดงออกในแนวเดียวกัน เป็นการสร้างพลังของการ รวมเป็นกลุ่ม

๓. หน้าที่ในการผนวกและรื้อฟื้น (Revitalizing function) ศาสนาและประเพณี จะทำหน้าที่สร้างศรัทธา ความยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีในอดีตให้คงอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งสิ่ง เหล่านี้จะเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นกลุ่มสังคม

---

^๑Emile Durkheim. The Elementary Form of Religious Life, 1912 จาก ทิตยา สุวรรณะชญ "พัฒนาการแนวคิดและทฤษฎีของสังคมวิทยา" มานุษยวิทยา จิตวิทยา สังคมวิทยา พัฒนาการแนวคิดและทฤษฎี เอกสารวิชาการของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย : ชุดพื้นฐานของสังคม, หน้า ๔๔.

๔. หน้าที่ในการสร้างความรู้สึกของคุณค่าและความสุขของการมีชีวิต (Euphoric function) พิธีกรรมทำให้เกิดความสุขในการมีชีวิตร่วมกัน พร้อมทั้งเป็นการลดความกดดันหรือเศร้าโศกในจิตใจในกรณีที่กลุ่มสังคมจักต้องประสบภาวะวิกฤตเสมอ ๆ เช่น การตายหรือภัยต่าง ๆ ซึ่งพิธีทางศาสนาจะเป็นเครื่องชี้ว่า บุคคลที่ประสบเคราะห์กรรมนั้นมิใช่เป็นผู้เดียวที่ได้รับทุกข์ แต่กลุ่มสังคมก็มีส่วนร่วมในความทุกข์อันนั้น ตัวอย่างเช่น ประเพณีงานศพซึ่งบรรดาญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงของผู้ตายทั้งหลาย และผู้ที่มีชีวิตอยู่ก็จะมาร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นการแสดงถึงการมีส่วนร่วมในทุกข์ มิใช่บุคคลคนเดียวเท่านั้น หรือในพิธีแต่งงานก็จะมีผู้มาแสดงความยินดีช่วย เหลือ สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้เกี่ยวข้องโดยตรงตระหนักในผลของการเป็นสมาชิกของสังคมนั้น

Durkheim ถือว่า ศาสนาและบรรดาความคิดทางสังคมเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างและองค์กรต่าง ๆ ของสังคมนั้น ความคิดหลักที่มีอิทธิพลต่อปัญหาของสังคมนั้นคือความคิดในเรื่องของกาละ เทศะ ขนชั้น จำนวน เหตุ บุคลิกภาพ เหล่านี้เป็นกลุ่มหลักของรากฐานความเข้าใจในสังคมนั้นโดยเฉพาะ เช่น ในสังคมตะวันตกจะมีความคิดในเรื่องเวลาว่าเป็นทรัพยากร ฉะนั้น การตรงต่อเวลา การใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ที่สุด แม้จะใช้เวลาเป็นเครื่องกำหนดการเปลี่ยนแปลงสังคม ฉะนั้น ศาสนาและปรัชญาของสังคมจึงมีความสัมพันธ์กันตลอดจนมีอิทธิพลต่อกระบวนการความคิดของสมาชิกในสังคม

★ Durkheim ยังถือว่ากฎหมายระเบียบข้อบังคับของแต่ละสังคมจะเห็นได้จากทฤษฎีวิวัฒนาการที่สังคมย่อมเปลี่ยนจากสังคมโบราณ (Primitive) ไปเป็นสังคมอารยธรรม โดยกระบวนการแยกและรวมกลุ่มตามความชำนาญ ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ เพราะ ปัจจัยสำคัญนอกจากการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางระบบคุณธรรมและกฎหมายข้อบังคับก็ยังเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

★ ประเด็นหลักของการเป็นสังคม คือ พลังผูกพันทางสังคม (Social Solidarity) ดังเช่น

Emile Durkheim "Elementary Forms of Thought and of Religious Life"

การรวมกันของสมาคมทางพระพุทธศาสนา ในสังคมเก่าการแบ่งงานภายในสังคมจะเป็นไปอย่างหยาบ ๆ ไม่มีความชำนาญเฉพาะกิจ (Specialization) สมาชิกของสังคมจะยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัด และปราศจากเหตุผล ไม่คิดออกนอกจุ่มนอกทาง ซึ่งเป็นการผูกกันอยู่แบบเครื่องจักร (Mechanical Solidarity) ทุกส่วนของสังคมจะดำเนินไปอย่างสอดคล้องสัมพันธ์กันเช่นเดียวกับเครื่องจักร ในระบบสังคมแบบนี้กฎหมายจะเป็นกฎหมายที่ควบคุมและลงโทษ (repressive law) ฐานะของบุคคลก็เป็นไปตามวงศ์ตระกูล หรือครอบครัว หรือเป็นการสืบเชื้อสาย

★ ในทางตรงกันข้ามการเปลี่ยนให้เป็นสมัยใหม่ สังคมอารยธรรมจะเป็นสังคมที่มีความแตกต่างระหว่างบุคคลทั้งในแง่ของบุคลิกภาพและหน้าที่ ตลอดจนระดับและปริมาณความชำนาญเฉพาะ (Specialization) หลังผูกทางสังคมจะเป็นแบบชีวะ (Organic Solidarity) ซึ่งต่างกับแบบเครื่องจักร เพราะแต่ละหน่วยมีชีวิตจิตใจของตนเอง ระบบกฎหมายและข้อบังคับจะเน้นให้อิสระภาพแก่ตัวบุคคลและป้องกันการเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ตลอดจนวางระบบของความผูกพันในแบบข้อตกลง (Contract) หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นระบบกฎหมายแพ่ง ซึ่ง Durkheim เรียกว่า "Restitutive Law"

★ กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ในสังคมไทยอาศัยกระบวนการของความแตกต่างและกระบวนการยึดเหนี่ยว เพราะว่าบุคคลย่อมมีแนวโน้มที่จะแตกต่างกัน ในขณะที่เดียวกันก็จำต้องพึ่งพาอาศัยและร่วมมือซึ่งกันและกัน ซึ่งความแตกต่างระดับบุคคลจะเป็นที่มาของความชำนาญเฉพาะอย่าง ส่วนความจำเป็นที่พึ่งพาอาศัยกันและความร่วมมือก็จะส่งผลให้เกิดการผูกทางสังคม ดังเช่นสมาคมทางพระพุทธศาสนาผูกกำลังกันเพื่อส่งเสริมเผยแพร่หลักธรรมในแง่ถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับการพัฒนาที่รวดเร็ว ในสังคมไทยได้เกิดสถาบันเป็นกลุ่มบุคคลมีสมาชิกโดยการแบ่งงานเฉพาะอย่างมากขึ้น สมาคมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งให้เกิดการปฏิบัติหน้าที่ทางด้านศาสนา ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมสังคมไทยให้เปลี่ยนแปลงพัฒนาไปสู่ทิศทางที่ปรารถนา

^๑ Emile Durkheim. Division of Labour in Society. ในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

* ผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาที่มีบทบาทที่ตระหนักดีว่า ยิ่งมนุษย์มีความเจริญพัฒนาไป ลู่ความเป็นสมัยใหม่มากเท่าไร การควบคุมตนเองของสมาชิกสังคมยิ่งต้องมีมากขึ้น หมายความว่ายิ่งต้องนำหลักธรรมในศาสนาถ่ายทอดให้เข้าใจมากขึ้น กลุ่มของสมาคมทางพระพุทธศาสนา จะมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อบุคคลในสังคมไทย*

อิทธิพลของสถาบันพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย

ด้วยเหตุที่สังคมไทย เป็นสังคมที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมประจำประเทศ มาช้านาน สังคมไทยทุกระดับจึงได้รับอิทธิพลของหลักธรรมในพระพุทธศาสนาจนกลายเป็นหลักปฏิบัติในสังคมไทย^๑ พุทธศาสนิก ๔ ประเภท หรือเรียกว่าพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา หรือรวมกันเป็นสองพวกคือ บรรพชิต กับ คฤหัสถ์ พุทธบริษัท ๔ นี้ สามารถปฏิบัติธรรม เพื่อเข้าถึงจุดหมายของศาสนาพุทธได้ทุกคน^๒ ผู้นำทั้งบรรพชิต (พระสงฆ์) และคฤหัสถ์ (ขรราวาส) ที่แสดงความเป็นห่วงสภาวะการณ์ของพระพุทธศาสนาได้ร่วมกันก่อตั้งสมาคมทางพุทธศาสนา เผยแพร่ธรรม และส่งเสริมความมั่นคงของพระพุทธศาสนาช่วยคณะสงฆ์ กล่าวได้ว่า ขรราวาสหรืออุบาสก อุบาสิกา ได้เป็นกำลังในการเผยแพร่หลักธรรมช่วยพระสงฆ์ได้มากขึ้น ในรูปร่วมมือกันเป็นสมาคม^๓

ในอดีตผู้นำของสถาบันพุทธศาสนา คือ พระสงฆ์ นอกจากจะมีบทบาทในฐานะผู้นำทางศาสนาในสังคมระดับท้องถิ่นแล้ว ยังมีบทบาทในด้านอื่นอีกด้วย พระสงฆ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการขยายตัวของสังคม เศรษฐกิจ และการศึกษาในชนบท แต่ขณะเดียวกันพระสงฆ์ก็เป็นผู้นำในการสืบต่อพระพุทธศาสนาตามแนวทางขององค์พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่อย่าง

^๑ ศีกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว., "พระพุทธศาสนากับสังคมไทย" คำบรรยายวิชา พื้นฐานวัฒนธรรมไทย ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔) หน้า ๕๐.

^๒ พระมหาประยุทธ์ ญาคูโต, บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน ฉบับสภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พระนคร : บริษัทพิมพ์จำกัด, ๒๕๑๒) หน้า ๓๔.

^๓ จากการสังเกตของผู้วิจัยและผู้นำที่ให้สัมภาษณ์

ไรก็ดีความคิดเป็นบทบาทของพระสงฆ์มีผลต่อการพัฒนา และเป็นที่ยอมรับบทบาทของพระสงฆ์ในทางโลกและทางศาสนามีได้ไปด้วยกันไม่ได้เลยทีเดียว แต่ต่างเป็นปัจจัยแก่กันและกัน สงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ทั้งในเมืองหลวงและท้องถิ่นต่างก็ค่อย ๆ ยอมรับฐานะตัวเองว่า เป็นหนึ่งในกลไกของสถาบันแห่งการพัฒนา อันทำให้ขีดความสามารถและทักษะในด้านการพัฒนาในระดับท้องถิ่นสูงขึ้น และช่วยให้สงฆ์ได้ประกอบกิจตามความรับผิดชอบในการบริการที่มีต่อชุมชนได้ดียิ่งขึ้น จึงเป็นที่คาดหวังกันว่า การที่พระสงฆ์มีบทบาทในกระบวนการพัฒนาชาตินั้น พระสงฆ์ในท้องถิ่นสามารถตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี และจะช่วยให้ความเกี่ยวพันที่มีต่อชุมชนในท้องถิ่นนั้น เข้มแข็งขึ้น ขณะเดียวกันการบริการชุมชนของพระสงฆ์ยังจะช่วยสร้างและประสานให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างความเชื่อและข้อปฏิบัติทางศาสนาที่มีมาแต่เดิมกับแรงกระตุ้นในการพัฒนา

พระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้นำในท้องถิ่นและมีเวลาในการใช้ความรู้อันจำเป็นต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคมของชนบท คือเป็นผู้อ่านออกเขียนได้ รู้ประวัติศาสตร์ วรรณคดี รู้จักทำอิฐหล่อ สัมฤทธิ์ สถาปัตยกรรม สมุนไพร ถึงแม้ว่าการบริการต่อสังคมของสงฆ์ในด้านความรู้เหล่านี้ จะไม่อาจเห็นได้ชัดเจน แต่ก็ต้องรับความจริงที่ว่าสงฆ์มีเวลาในการใช้ความรู้เหล่านี้เพื่อประโยชน์ต่อสังคม พระสงฆ์และชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในท้องถิ่นด้วยความสัมพันธ์อันใกล้ชิด ชาวบ้านก็เพิ่มศรัทธาในเนื้อหาของศาสนาจากความจูนเจือที่ไม่หวังผลตอบแทนของสงฆ์ อย่างไรก็ตามในความจริงแล้วเป็นที่รู้กันอยู่ว่า พระสงฆ์โดยการสนับสนุนของชาวบ้านจะไม่ละทิ้งการเหยียดและชาวบ้านเลย ทั้งยังจะตั้งใจที่จะช่วยเหลือในการต่อสู้เพื่อการยังชีพ และการแก้ไขปรับปรุงต่าง ๆ แก่สังคมภายใต้ความเหมาะสมและระเบียนที่อำนวยแก่สงฆ์ให้ทำได้ ความรับผิดชอบต่อการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ เป็นการตอบสนองทางด้านจิตวิทยาอันเกิดจากความใกล้ชิดที่มีมาอย่างสม่ำเสมอ กับบุคคลและสังคมแวดล้อม

---

^๑William J. Kiausner, "The Thai Sangha and National Development", Visakha Puja B.E. 2521 (1978), Published by The Buddhist Association of Thailand Under Royal Patronage. (Bangkok : Thai Watana Panich Press Co., Ltd. B.E. 2521) pp. 30-35.

รัฐบาลสนับสนุนในโครงการ "ธรรมจาริก" ซึ่งเริ่มในปี ๒๕๐๘ อันเป็นการร่วมมือระหว่างพระกับกรมประชาสัมพันธ์ ทำการพัฒนาท้องถิ่นในเขตชนบท ให้การอบรมธรรมะ รวมทั้งความรู้อื่น ๆ และโครงการ "ธรรมทูต" ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างกรมศาสนา กับพระสงฆ์ มีองค์การของชาวพุทธฝ่ายฆราวาส มีบทบาทในการช่วยคณะสงฆ์ในสิ่งที่สงฆ์ทำไม่ได้

ผู้นำของสมาคมทางพุทธศาสนามีความคิดเห็นและบทบาทที่จะปรับสังคมไทยให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง เป็นสมัยใหม่ เข้ากับแนวคิดว่าจะทำให้บทบาทของสมาคมทางพุทธศาสนาได้ทำหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติในเชิงปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ในฐานะสถาบันพุทธศาสนา เป็นสถาบันที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย และเป็นโครงสร้างหนึ่งของสังคมไทยที่จะต้องมียุ่ และทำหน้าที่ที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของโครงสร้างส่วนร่วมของสังคม แต่ละโครงสร้างจะมีความเกี่ยวพัน และพึ่งพาอาศัยกันเพื่อช่วยให้การดำรงอยู่ของสังคมอยู่ในสภาวะสมดุลย์ ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมและโครงสร้างหนึ่ง ๆ ของสังคมจะส่งผลกระทบต่อโครงสร้าง และการปฏิบัติหน้าที่ของโครงสร้างอื่นด้วย ในภาวะการเปลี่ยนแปลงแต่ละโครงสร้างจะต้องสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับลักษณะของการเปลี่ยนแปลง และสามารถแก้ไขพัฒนาให้ประสบความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่^๑

ความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการปรับตัวของสังคมให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง เป็นสมัยใหม่ ทำให้เกิดสถาบันทางศาสนาที่รวมกลุ่มตามความคิดและบทบาทของผู้นำอันมีพุทธศาสนามีอิทธิพลสนับสนุนบทบาทของผู้นำ และการจัดตั้งสมาคมทางพุทธศาสนา

---

^๑ศึกษารายละเอียดของแนวความคิด โครงสร้าง และหน้าที่ (Structural Functional Theory) ได้จาก Bronislaw Malinowski, Magic, Science and Religion (New York, Garden City : Doubleday Anchor Books, 1954); Talcott Parsons, The Social System (New York : The Free Press of Glencoe, 1951); The System of Modern Societies (New Jersey, Englewood Cliffs : Prentice - Hall Inc. 1971); A.R. Radcliffe - Brown, Structure and Function in Primitive Society (London : Cohen and West Ltd, 1971); R.K. Merton, Social Theory and Social Structure (New York : The Free Press of Glencoe, 1957); และ Marion J. Levy Jr. Modernization and Structure of Societies (New Jersey, Princeton : Princeton University Press, 1966)

✕ อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่คือความเชื่อทางพุทธศาสนาและสถาบันพุทธศาสนา

แนวความเชื่อความศรัทธาในการนับถือพุทธศาสนาของชาวไทยได้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้นไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงเลย เมื่อพิจารณาในแง่ของการสืบทอดในเรื่องของบาปบุญ อกุศลกรรม ความเชื่อเรื่องศาสนา เสื่อม นรก สวรรค์ การนับถือผี โชคกลาง ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ที่ปะปนอยู่ในพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่เป็นนามธรรมที่มีอิทธิพลต่อความคิด จริยธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี แบบแผนการดำเนินชีวิตของชาวไทยมาแต่โบราณ เมื่อชาวตะวันตกเริ่มเข้ามาติดต่อกับไทยนั้น สังคมไทยต้องเผชิญกับระบบความคิดอีกแบบหนึ่งที่ต้องการคำอธิบายในเรื่องต่าง ๆ ที่เป็นเหตุ เป็นผลไม่ขัดกับสามัญสำนึกทั้งที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ ชีวิตความเชื่อในเรื่องศาสนาที่ปะปนกับไสยศาสตร์อย่างไม่มีข้อสงสัยจึงค่อย ๆ เสื่อมไป เกิดความพยายามปฏิรูปศาสนาพุทธให้หลุดพ้นจากการยึดถือทางไสยศาสตร์ให้ตระหนักถึงความบริสุทธิ์ของธรรมวินัย ซึ่งแม้จะเป็นการเปลี่ยนแปลงในหมู่ชนชั้นสูงจำนวนไม่มากนักก็ตาม แต่ก็ เป็นชนระดับชั้นผู้นำที่จะเป็นผู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมไทย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่งในสถาบันพุทธศาสนาของสังคมไทย โดยได้ทรงก่อตั้งคณะปฏิบัติธรรมขึ้นใหม่คณะหนึ่ง คือ คณะธรรมยุติกนิกาย อันหมายถึงการยึดถือและ เน้นความสำคัญที่พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงตัดความเชื่อถือในโชคกลางต่าง ๆ ที่เข้ามาผูกพันอยู่กับศาสนาพุทธเป็นระยะเวลาหลายพันปี ทั้งนี้เพราะทรงตระหนักดีว่าในไม่ช้า เมื่อราษฎรได้รับการศึกษาที่ดีขึ้นก็จะ เลิกเชื่อถือในสิ่งที่เหลวไหลต่าง ๆ และคงทำให้เสื่อมศรัทธาในพุทธศาสนา พระองค์ได้ชี้แจงให้เห็นว่า พระธรรมคำสอนในพุทธศาสนานั้น เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วจะไม่มีอะไรขัดกับความ เป็นจริงตามหลักวิทยาศาสตร์เลย^๑ พระองค์จึงทรงปรับปรุงวัตรปฏิบัติและความเชื่อของคณะสงฆ์เสียใหม่จากการเชื่อ เพราะเชื่อตามกันมาให้ เป็นการศึกษาหา เหตุผลแล้วจึง เชื่อ เป็นการปฏิพื้นฐานในสถาบันพุทธศาสนา

^๑ เอ บี กริสไวลีย์, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม, แปลโดย ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, หน้า ๔๔ (ม.จ.จงจิตรถนอม ทรงพิมพ์โดย เสด็จพระราชกุศลในหามงคลสมัยพระชนมายุ สมอด้วยสมเด็จพระราชบิดา, ๒๔ สิงหาคม ๒๔๐๔)

สามารถปรับตัวให้เข้ากับ ความเจริญเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ พระภิกษุที่แท้จริงย่อมไม่พอใจ แต่เพียงการหลุดพ้นของตนเอง เท่านั้น แต่จะต้องประพฤติน เป็นตัวอย่างในทางความดีมีเมตตา ความเฉลียวฉลาด การสนใจใฝ่หาความรู้ มีหน้าที่ที่จะใช้ความรู้ช่วย เพื่อนมนุษย์ให้หลุดพ้นด้วย พระองค์จึงได้ทรงจัดระบบการสอนธรรมให้ราษฎรอย่างจริงจัง^๑ การสอนศาสนาและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในเรื่องศาสนาได้เป็นแรงผลักดันให้พระองค์ต้องทรงชวนช่วยศึกษาค้นคว้า ในพระปริยัติธรรมเพื่อหาคำตอบที่เป็นเหตุเป็นผล มีน้ำหนักมา เชื่อถือ ทำให้ชาวพุทธต้องพิจารณา ความเชื่อทั้งหมดที่เคยยึดถือกันมาแต่ก่อน เท่ากับ เป็นการกำจัดความหลงผิดที่เป็นสิ่งแปลกปลอม อยู่ในพุทธศาสนา^๒ เป็นการตีความในธรรมของพุทธศาสนาที่เข้าหลักธรรมที่บริสุทธิ์อย่างแท้จริง และก็เข้ากับหลักวิทยาศาสตร์

การเผยแผ่พุทธศาสนาก็เปลี่ยนแปลงโดยการแจกเอกสาร เผยแพร่ศาสนาโดยจัดตั้งโรงพิมพ์ที่วัดบวรนิเวศ เป็นโรงพิมพ์แรกที่ดำเนินงานโดยคนไทย เพื่อตีพิมพ์บทความทางศาสนา เช่น พระปาติโมกข์ บทสวดมนต์ ออกเผยแผ่ซึ่งนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้ เข้ากับความ เป็นสมัยใหม่ที่เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่พุทธศาสนา ปรับปรุงการแสดงธรรม เน้นในเรื่อง พุทธธรรมที่ถือเหตุผลเป็นสำคัญ จึงถือว่า ร.๔ ทรง เป็นผู้นำทางศาสนาที่ปรับ เข้ากับวิทยาการสมัย ใหม่มา เป็นประโยชน์ต่อการ เสริมสร้างความศรัทธา และความ เชื่อในพุทธศาสนาของสังคมไทย

สิ่งที่เป็นความ เปลี่ยนแปลงให้ เป็นสมัยใหม่ที่สำคัญในสังคมไทยสมัย ร.๔-๕ คือ การ ปฏิรูปพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงย้ายอยู่ เสมอว่า พระองค์มิได้สนพระทัย พุทธศาสนาในแง่ของพิธีกรรมอันใหญ่โต หลอหลอน หรือ การทำบุญโดยสร้าง วัตถุสถานใหญ่โตซึ่งปราศ

^๑ เดช บุญนาค, "ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๘ - พ.ศ. ๒๔๔๔", บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา (พระนคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๔๑๓), หน้า ๖.

^๒ เอ. ซี. กริสโวลด์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕.

จากคุณค่าทางใช้สอยที่แท้จริง^๑ พุทธศาสนาในสมัยของพระองค์นั้นศาสนาจะต้อง เป็นเครื่อง เกื้อกูลสังคม พระภิกษุสงฆ์ควรทำหน้าที่ของตนให้ดี คือ สืบต่อพระศาสนาและให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่ประชาชน รวมทั้งให้มีความกตัญญูต่อพระเจ้าแผ่นดินด้วยในฐานะ "ข้าราชการ" อีกประเภทหนึ่ง พระองค์ทรงต้องการให้พุทธศาสนา เป็นศาสนาที่บริสุทธิ์ พ้นจากการโจมตีหมิ่นของพวกต่างชาติที่นับถือคริสต์ศาสนาในประเทศไทย

พุทธศาสนาแบบใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความ เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น และพร้อมที่จะชักนำสังคมให้หันมาพิจารณาความรู้ทางด้านวัตถุธรรมอย่างวิพากษ์อีกครั้ง หนึ่งหลังจากที่สังคมไทยละ เลຍส่วนนี้มานาน โดยให้ความสำคัญ เฉพาะการศึกษา เพื่อยกระดับจิตใจ หนังสือกิจจานุกิจ เป็นตัวแทนของความคิดที่หันมาให้ความสำคัญต่อการศึกษ วัตถุธรรมมากขึ้น ในขณะ เดียวกันก็ยังให้ความสำคัญกับความรู้ทางนามธรรม เพื่อยกระดับจิตใจของพุทธศาสนา รวมทั้งไม่แต่ต้องความ เชื่อเรื่องบุญบารมีของผู้นำในสังคมเลย ฉะนั้นจึง เห็นได้ว่าการ เปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยให้ เป็นแบบตะวันตกนั้น เป็นการ เปลี่ยนแปลงอย่างฉาบฉวยแต่ภายนอก เฉพาะที่จำ เป็นและไม่ขัดกับผลประโยชน์ของผู้ปกครอง เท่านั้นมิได้ เป็นการทำให้ เป็นสมัยใหม่อย่างถึงแก่น

๗ การเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ทางพุทธศาสนาสมัยรัชกาลที่ ๕

สภาพพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในรัชกาลที่ ๕ มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาประเทศให้เจริญรุ่งเรืองเป็นสมัยใหม่ มีการพัฒนาทั้งฝ่ายพระราชอาณาจักรกับฝ่ายพุทธจักรควบคู่กันไป ทางฝ่ายพระพุทธศาสนาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสได้ปรับปรุงคณะสงฆ์ทุก ๆ ด้าน เป็นครั้งใหญ่ เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองจนเป็นผลสำเร็จตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการสร้างความเจริญพัฒนาให้วงการพระพุทธศาสนาสืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

^๑"ประกาศว่าด้วยเงินซ่อมแซมพระอารามซึ่งเป็นส่วนพระองค์ไม่ระบุศักราช", ในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๔. และ "ประกาศเรื่องบรรจุของในพระเจดีย์ที่เขาคันทวน พ.ศ. ๒๔๐๔", ในประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๖, หน้า ๒๒๓.

พระราชหัตถเลขาบูลสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า

" เรื่องการศึกษาขอให้ทรงช่วยคิดให้มาก ๆ จนถึงรากเง่าของการศึกษาในเมืองไทย อย่าตัดช่องไปแต่ข้างวัด อีกประการหนึ่งการสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมืองจะต้องให้มีขึ้น ให้มีความวิคตไปว่า เด็กชั้นหลังจะห่างเหินศาสนาจนเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น^๑

การจัดการศึกษาตามหัวเมืองที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงจัดขึ้นเป็นครั้งแรก ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น นับเป็นกิจที่สำคัญประการหนึ่งในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เพราะกิจการทุกอย่างเริ่มต้นที่วัดอันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ครูผู้สอนก็คือพระสงฆ์ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา และวิชาที่ใช้สอนเป็นหลักคือ วิชาพระพุทธศาสนา อันจะสอนให้กุลบุตรประพฤติดนเป็นคนดี บังคับทั้งสามประการนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้พระพุทธศาสนาเจริญก้าวหน้า เพราะการที่ใช้วัดเป็นโรงเรียนนั้นย่อมทำให้กุลบุตรผู้มาเรียนหนังสือมีความรู้ด้านวิชาการต่าง ๆ แล้วยังได้รับความรู้ในวิชาศาสนาอีกด้วย และผู้ที่จะสอนวิชาศาสนาให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้งย่อมไม่มีใครดีกว่าพระสงฆ์ ทำให้ผู้เรียนเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาและนำมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้ประพฤติดนในสิ่งที่ดีงาม ผู้เรียนย่อมมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนามากขึ้น ฝ่ายพระสงฆ์ผู้เป็นครูสอนก็จะได้รับประโยชน์จากการสอน คือ ความรู้ที่ใช้สอนนั้นจะฝังแน่นอยู่ความจำพระสงฆ์ก็จะได้ชื่อว่า เป็นผู้มีความรู้ดี สามารถสั่งสอนประสิทธิประสาทวิชาความรู้ให้แก่กุลบุตรโดยแท้จริงสมกับที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา เมื่อเป็นเช่นนี้การศึกษาเล่าเรียนตามหัวเมืองที่จัดขึ้นในวัดเป็นครั้งแรกนี้จึงเป็นวิธีส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองประการหนึ่ง^๒

^๑ ตำนานกัจจันทร์, วัดบวรนิเวศวิหาร, "พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เรื่องจัดการศึกษาในหัวเมือง" ๒๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

^๒ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, การศึกษา (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๑๔), หน้า ๒๗.

ผู้นำทางศาสนาอีกผู้หนึ่ง คือ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่เป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์ความเจริญด้านศาสนาให้เป็นสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงมีบทบาทในด้านการชัก เกลาทางสังคม ทั้งของคณะสงฆ์และกุลบุตรทั้งหลาย ทรงเชื่อถือในความมีเหตุผลนิยมในกาลามสูตรที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้เกี่ยวกับความ เชื่อของคนว่า อย่า เชื่อถืออย่างมงมาย^๑ กรมหมื่นวชิรญาณฯ ได้รจนานำหนังสือสั่งสอนธรรมทางพุทธศาสนา พิมพ์หนังสือแสดงคำสั่งสอนซึ่งเป็นวิธีทำได้อย่างแพร่หลายกว้างขวางสู่คนทุกระดับ ทำให้เข้าใจธรรมในพุทธศาสนาได้ดีแพร่หลายขึ้น^๒

นอกจากนี้ ยังได้ออกวารสารธรรมจักษุขึ้น เป็นราย เดือน ซึ่งเป็นหนังสือแสดงธรรม คำสั่งสอนทางพุทธศาสนา จัดตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในวัดบวรนิเวศวิหารในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เพื่อจัดพิมพ์ตำราต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาใช้ในการศึกษา เล่าเรียนและ เผยแพร่ทั้งในกรุง เทพฯ และหัว เมือง ทำให้ เป็นแบบอย่างแก่องค์การของชาววาสนาในสมัย เมื่อตั้งสมาคมทางพุทธศาสนาใน เวลาต่อมา^๓ เพื่อเผยแพร่งสั่ง เสริมพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางขึ้น

การวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปี ๒๕๐๑ นายภิญโญ ศรีหงส์ ได้ทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "ความสนใจและทัศนคติของนักเรียนต่อพุทธศาสนา"^๔ โดยสุ่มตัวอย่างจากนักเรียนชั้นมัธยมต้นโรงเรียนชั้นนำในพระนครและธนบุรี รวม ๕ แห่ง จำนวนนักเรียนทั้งหมด ๑,๐๔๐ คน ผลการวิจัยสรุปได้ว่า นักเรียนส่วนใหญ่

^๑ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติตรัสเล่า, จากขึ้นยอดเศรณี, พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระนคร โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๓๖.

^๒ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พระประวัติตรัสเล่า, จากขึ้นยอดเศรณี, พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระนคร โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๒๔๔.

^๓ จากรูปแบบการจัดทำหนังสือพุทธธรรม ที่ผู้วิจัยสันนิษฐาน

^๔ ภิญโญ ศรีหงส์, "ความสนใจและทัศนคติของนักเรียนต่อพุทธศาสนา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๑)

ปี ๒๕๐๑ กองคดีได้ส่งผู้ใดทักท้วงคดีนี้เรื่อง "ทัศนคติและทัศนคติของนักเรียน
ทั่วประเทศจาก ๑๐๒,๓๕๐ จากน.เมธอม ตัน.ร.ร.เชียงใหม่, แดง) และกรุงเทพฯ ๔๐ ✓
รวม ๕๑๖) จินาแพนทั้งหมด ๑๐๔๐๓๔ ๕๑๖๖๖ ๕๑๖๖๖ ๕๑๖๖๖
มีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา แม้ว่าจะมีนักเรียนเกือบครึ่งหนึ่งที่มีความเข้าใจในพุทธศาสนาอย่าง
ไม่ถูกต้องนักก็ตาม แต่นักเรียนเหล่านี้ก็มีความเห็นว่าการเรียนพุทธศาสนาในโรงเรียนเป็นสิ่ง
จำเป็น และนักเรียนส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อพระรัตนตรัย โดยให้เหตุผลว่าพระรัตนตรัยทำให้
เป็นคนดี และศีลทำเป็นธรรมที่นักเรียนรู้จักมากที่สุด นอกจากนี้ นักเรียนส่วนใหญ่ยังมีความ
สนใจต่อการเรียนศีลธรรมและพุทธประวัติด้วย

ปี ๒๕๐๔ น.ส.สุภัทรา สุภัทรนันท์ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ทัศนคติและความสนใจ
ของนักศึกษาที่มีต่อพุทธศาสนา"^๑ โดยใช้ตัวอย่างจากนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และนักศึกษา
มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ จำนวน ๑,๑๗๗ คน ผลที่ได้ปรากฏว่า นิสิตนักศึกษาของทั้ง ๒ มหาวิทยาลัย
มีทัศนคติที่ดีต่อพระรัตนตรัย มีความเข้าใจพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ มีความเห็นว่าการ
ยึดธรรมะนี้จะช่วยให้คนทำความชั่วลดน้อยลง ทำให้ชีวิตมีความสุขสมบูรณ์ มีจำนวนร้อยละ
๔๐.๒๗ และ ๓๑.๖๔ ตามลำดับ และส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อการปฏิบัติศาสนกิจ และปฏิบัติตาม
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ไม่เคร่งครัด นอกจากนี้ นิสิตนักศึกษาที่มีทัศนคติที่ดีต่อพระสงฆ์ว่า
เป็นผู้สืบศาสนา มีร้อยละ ๓๖.๓๖ มีส่วนน้อยที่รังเกียจพระสงฆ์ที่ประพฤติไม่เหมาะสมกับสมณเพศ

ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ น.ส.มุสดี โยอินทรี ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การสำรวจความเข้าใจ
ในหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนาของนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ ๔ สายอาชีพ (แผนก
พาณิชยกรรม)"^๒ สุ่มตัวอย่างประชากรที่เป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ ของโรงเรียนพาณิชย
การพระนคร พาณิชยกรรมธนบุรี และพาณิชยกรรมตั้งตรงจิตร จำนวน ๓๖๐ คน ผลการวิจัยปรากฏ
ว่า นักเรียนส่วนมากมีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา ทั้งเห็นว่าคนเราทุกคนควรต้องมีศาสนาเพราะ
ศาสนาจะทำให้คนประพฤติดี มีธรรมประจำใจ เพื่อจะได้เป็นแนวทางที่จะเลือกปฏิบัติ เพื่อจะได้

^๑สุภัทรา สุภัทรนันท์, "ทัศนคติและความสนใจของนักศึกษาที่มีต่อศาสนา" (วิทยานิพนธ์
ปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๔)

^๒มุสดี โยอินทรี, "การสำรวจความเข้าใจในหลักธรรมที่สำคัญของพระพุทธศาสนา
ของนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ ๔ สายอาชีพ (แผนกพาณิชยกรรม)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี
คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๔)

มีชีวิต เป็นสุข ถึงแม้ว่าส่วนใหญ่จะเชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แต่ก็ยังมีบางคนเชื่อถือโชคกลาง
ด้วย

ปี ๒๕๐๔ นางจำนวย วิมะลิน ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การสำรวจความสนใจและ
ทัศนคติต่อพุทธศาสนาของเด็กวัยรุ่นในจังหวัดนนทบุรี"^๑ โดยสุ่มตัวอย่างประชากรจากนักเรียน
ชั้นมัธยมปีที่ ๔ และปีที่ ๕ จำนวน ๒๑๖ คน จากโรงเรียน ๘ แห่ง ปรากฏว่า เด็กวัยรุ่นส่วนใหญ่
มีทัศนคติที่ดีต่อศาสนาและ เข้าใจถูกต้องว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนทำดีละเว้นความ
ชั่ว และมีทัศนคติที่ดีต่อประเพณีอื่น เนื่องมาจากศาสนา เห็นว่าควรเป็นหลักปฏิบัติสืบไป ส่วนใหญ่
มีระดับความสนใจในการปฏิบัติหลักธรรมะต่าง ๆ ด้วย

ปี ๒๕๑๒ น.ส. สลิลา วรธน์จรรย์ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาทัศนคติของ
นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่มีต่อศาสนา"^๒ โดยใช้ตัวอย่างประชากรจากนิสิตจุฬาลงกรณ์มหา
วิทยาลัยปีสุดท้าย โดยเลือกมาจากนิสิต ๔ คณะ คณะละ ๕๐ คนโดยประมาณ ผลการวิจัยปรากฏ
ว่า นิสิตส่วนใหญ่มีทัศนคติเห็นชอบด้วยกับศาสนา นิสิตมองศาสนาในแง่ศีลธรรมจรรยาเป็นที่ยึด
เหนี่ยวจิตใจและเป็นที่ยึดทางใจ เมื่อวิเคราะห์คำตอบโดยใช้การวิเคราะห์ความผันแปรของคะแนน
แล้วผลปรากฏว่า

- ก. มีความแตกต่างในทัศนคติต่อศาสนา เมื่อจำแนกตามกลุ่มวิชา
- ข. มีความแตกต่างในทัศนคติต่อศาสนา เมื่อจำแนกตามเพศ กล่าวคือ เพศหญิงมีทัศนคติ
ที่เห็นชอบด้วยกับศาสนามากกว่าเพศชาย
- ค. มีความแตกต่างในทัศนคติ เมื่อจำแนกตามอุดมคติของชีวิต
- ง. มีความแตกต่างในทัศนคติ เมื่อจำแนกนิสิตตามกลุ่มพื้นฐานความเชื่อทางศาสนา

---

^๑จำนวย วิมะลิน, "การสำรวจความสนใจและทัศนคติต่อพุทธศาสนาของเด็กวัยรุ่น
ในจังหวัดนนทบุรี" (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๔)

^๒สลิลา วรธน์จรรย์, "การศึกษาทัศนคติของนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่มีต่อ
ศาสนา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกจิตวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๑๒)

ปี ๒๕๑๒ น.ส.พัชรา เกกานนท์ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับความเชื่อและทัศนคติต่อพุทธศาสนาของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น"^๑ โดยแบ่งเป็นนักเรียนที่มารดามีความเชื่อและมีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา กับมารดาที่ไม่เชื่อและมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อศาสนา โดยใช้ตัวอย่างประชากร ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มมารดาที่มีอายุ ๓๐-๓๕ ปี จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ขึ้นไป ซึ่งกลุ่มมารดาแบ่งย่อยเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มมารดาที่มีความเชื่อและทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา กับกลุ่มมารดาที่ไม่เชื่อและมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อพุทธศาสนา ประชากรอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มนักเรียนอายุ ๑๒-๑๔ ปี แบ่งเป็นกลุ่มย่อยอีก ๒ กลุ่ม เช่นเดียวกัน คือ กลุ่มที่มารดามีความเชื่อและทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา และกลุ่มที่มารดาไม่เชื่อและมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อพุทธศาสนา โดยแบ่งเป็นกลุ่มละ ๔๐ คน ได้ผลการวิจัยดังนี้

๑. มีความแตกต่างในเรื่องความเชื่อและทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา ระหว่างนักเรียน ๒ กลุ่ม
๒. ทัศนคติต่อพุทธศาสนาในกลุ่มเดียวกันไม่มีความแตกต่างระหว่างนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย
๓. ทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนาของนักเรียนกลุ่มที่มารดามีความเชื่อและมีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา เป็นเรื่องสำคัญทั้งนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย มีค่าสหสัมพันธ์ในลักษณะตามกันกับมารดาของตน เท่ากับ .๘๕๓ และ .๘๕๓ ตามลำดับ คือ มีความสัมพันธ์ในลักษณะตามกัน (Positive Correlation) และอยู่ในระดับสูง ส่วนทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนาของกลุ่มนักเรียนที่มารดาไม่เชื่อและมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อพุทธศาสนา มีค่าสหสัมพันธ์ในลักษณะตามกันกับมารดาของตน เท่ากับ .๔๔ และ .๗๗ ตามลำดับ ซึ่งถือว่าเป็น (Positive Correlation) เช่นเดียวกัน

ปี ๒๕๑๔ นายธีระศักดิ์ กำบรรณารักษ์ ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ทัศนคติของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มีต่อความเชื่อทางศาสนา"^๒ โดยศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติระหว่าง

^๑พัชรา เกกานนท์, "การศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับความเชื่อและทัศนคติต่อพุทธศาสนาของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกจิตวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๒)

^๒นายธีระศักดิ์ กำบรรณารักษ์, "ทัศนคติของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มีต่อความเชื่อทางศาสนา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี สาขาจิตวิทยา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔)

นักศึกษาที่ศึกษาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ กับนักศึกษาที่มีได้ศึกษาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ ตัวอย่าง ประชากรได้แก่ นักศึกษาชั้นปีที่ ๑ ทุกคณะ และนักศึกษาชั้นปีที่ ๒ คณะศิลปศาสตร์ และคณะ รัฐศาสตร์ จำนวนนักศึกษาทั้งสิ้น ๒๕๑ คน เป็นชาย ๔๔ คน และหญิง ๑๕๗ คน ผลการวิจัย ปรากฏว่า นักศึกษากลุ่มที่ศึกษาวิชาศาสนาเปรียบเทียบมีทัศนคติที่ดีต่อศาสนาหลายด้าน และมีการ เพิ่มความ เชื่อถือในศาสนาที่ตนเอง เคย เชื่อถืออยู่

ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ สุทาวดี คุณวัฒน์ ได้ทำการวิจัย เรื่อง "ทัศนคติของนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต่อพุทธศาสนาและพระสงฆ์" ได้ผลดังนี้คือ

ทัศนคติของนักศึกษาธรรมศาสตร์ต่อพุทธศาสนา^๑

๑. ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา เมื่อจำแนกตามสาขาวิชา
๒. มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา ระหว่างเพศ กล่าวคือ เพศหญิงมี ทัศนคติ เห็นชอบด้วยกับพุทธศาสนา มากกว่า เพศชาย
๓. มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา ระหว่างเชื้อชาติ กล่าวคือ นักศึกษา เชื้อชาติไทยมีทัศนคติ เห็นชอบด้วยกับพุทธศาสนา มากกว่านักศึกษามี เชื้อชาติจีน
๔. ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา เมื่อจำแนกตามผู้ที่เคยฟังธรรม และไม่เคยฟังธรรม
๕. มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพุทธศาสนา เมื่อจำแนกตามกลุ่มอุดมคติในชีวิต
  - (๑) ดำรงชีวิตอยู่ในศีลธรรม (๒) ไม่มีเป้าหมายเฉพาะพยายามดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม (๓) ดำรงชีวิตตามความชอบและความพอใจของตนเอง (๔) แสวงหาตำแหน่ง ความร่ำรวย เกียรติยศ ชื่อเสียงในสังคม (๕) หุ่นเหตนเพื่อประโยชน์แก่สังคม กล่าวคือ นักศึกษามีอุดมคติ (๑) มีความเห็นชอบด้วยกับพุทธศาสนามากกว่ากลุ่มอุดมคติ ๒, ๓, ๔ และ ๕

^๑สุทาวดี คุณวัฒน์, "ทัศนคติของนักศึกษาธรรมศาสตร์ต่อพุทธศาสนาและพระสงฆ์"

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารจิต แผนกวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑)

ทัศนคติของนักศึกษาระบบศาสนา สตรีต่อพระสงฆ์

- ๑. ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์ เมื่อจำแนกตามสาขาวิชา
- ๒. มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์ เมื่อจำแนกตามเพศ กล่าวคือ เพศหญิงมีทัศนคติ เห็นชอบด้วยกับพระสงฆ์มากกว่าเพศชาย
- ๓. ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์ เมื่อจำแนกตาม เชื้อชาติ
- ๔. ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์ระหว่างผู้ที่เคยฟังธรรม และไม่เคยฟังธรรม
- ๕. ไม่มีความแตกต่างในทัศนคติต่อพระสงฆ์ เมื่อจำแนกตามกลุ่มอุดมคติในชีวิต

* พ.ศ. ๒๕๒๒ อัจฉรา กาญจนโมทย์^๑ ทำวิจัยเรื่อง "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๔) ศึกษาถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคม เศรษฐกิจ และการปกครอง พบว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นพระพุทธศาสนาได้รับการทำนุบำรุงจากบุคคลหลายกลุ่มในสังคม แต่มีข้อน่าสังเกตว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา จากการที่ฝ่ายอาณาจักรเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับกาฟื้นฟูอย่างใกล้ชิด ทำให้รูปแบบการปกครองในฝ่ายพุทธจักรบางประการคล้ายคลึงกับรูปแบบการปกครองของรัฐ อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ด้วยว่า การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยนี้มุ่งในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด เป็นสำคัญ จึงทำให้เกิดวัดวาอารามเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการที่วัดมีที่ดินและแรงงานข้าคน ทำให้วัดมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลให้สถาบันพุทธศาสนาสามารถทำหน้าที่ทางสังคมได้ดี เหตุนี้พระสงฆ์จึงมีบทบาทในฐานะเป็นที่พึ่งพิงของชาวไทยในสมัยนั้นโดยทั่วไป *

พ.ศ. ๒๕๒๓ อัญชลี สุสายัณห์^๒ ทำวิจัยเรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่องสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" พบว่าระบบไพร่

^๑ อัจฉรา กาญจนโมทย์, "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๔๔) วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓)

^๒ อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่องสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓.

ทำให้เกิดปัญหาติดขัดในการปฏิบัติราชการทุกด้านในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทำให้มีส่วนบุคคลหันไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงประเทศให้เป็นสมัยใหม่ ด้วยการยกเลิกระบบไพร่ และนำระบบอื่นตามแบบตะวันตกมาใช้เพื่อทำหน้าที่ต่าง ๆ แทนระบบไพร่ต่อไป

พ.ศ. ๒๔๒๔ พาสนา กิจถาวร^๑ ทำวิจัยเรื่อง "บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" พบว่า สถาบันพุทธศาสนาอันมีพระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ด้านการศึกษาโดยตลอด ทำให้ความผูกพันของชาวไทยที่มีต่อพุทธศาสนา และคุณค่าทางจิตใจที่สังคมให้ความยกย่องต่อครูบาอาจารย์ด้วยความรู้สึกว่าเป็นครู เป็นผู้รู้ ทำให้ครูมีลักษณะ เป็นปูชนียบุคคลที่พึงให้ความเคารพและกตัญญูเป็นอย่างสูง ตลอดรวมถึงค่านิยมแห่งการศึกษาที่มุ่งการปลูกฝังด้านจริยธรรม ซึ่งได้กลายเป็นเป้าหมายหนึ่งของแผนการศึกษาของชาติไทยตลอดมา

การวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยคนตะวันตก

Robert Redfield ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อแตกต่างในระดับความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมต่าง ๆ และได้เสนอทฤษฎีว่า เราอาจจะแบ่งแยกวัฒนธรรมออกเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับวัฒนธรรมหลัก (Great Tradition) และระดับวัฒนธรรมชาวบ้าน (Little Tradition) โดยที่ทั้งสองระดับยังเกี่ยวข้องกันและแยกจากกันไม่ได้ ระดับแรกคือ ความเชื่อตามกฎเกณฑ์ที่มีบัญญัติไว้ ตามแนวความคิดของ Redfield มิได้หมายความว่า พุทธศาสนาจะต้องกลายเป็นไสยศาสตร์ หรือไสยศาสตร์จะต้องกลายเป็นพุทธศาสนา

S.J. Tambiah พยายามชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อทางพุทธศาสนา และไสยศาสตร์นั้น เป็นสิ่งที่ซับซ้อน มีทั้งความขัดแย้งการส่งเสริมซึ่งกันและกัน ความเกี่ยวเนื่องกัน

^๑พาสนา กิจถาวร, "บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๔๒๔.

และอาจจะนำมา เรียงลำดับชั้นของความสัมพันธ์ได้แทนที่จะพยายามแยกว่าส่วนใดเป็นศาสนาพุทธ ส่วนใดเป็นศาสนาพราหมณ์ และส่วนใดเป็นไสยศาสตร์ Tambiah คิดว่าเราควรจะหันมามองถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพราะ เหตุว่าผู้ประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ หรือหมอผีนั้นจำเป็นที่จะต้องใช้ความรู้ทางพุทธศาสนาและพราหมณ์ด้วย ผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ ส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุซึ่งเคยบวชพระมาแล้ว พิธีกรรมทางพุทธศาสนาและพิธีบายศรีสู่ขวัญ เกี่ยวพันกัน ส่งเสริมซึ่งกันและกันรวมทั้งเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างของหมู่บ้านด้วย ในพิธีกรรมต่าง ๆ เราจะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง "ผู้เฒ่า" และ "ลูกหลาน" เช่น งานศพ คือ การที่ "ลูกหลาน" แสดงคารวะต่อ "ผู้เฒ่า" งานบายศรีสู่ขวัญ คือ การที่ "ผู้เฒ่า" อวยพรให้กับลูกหลาน ในพิธีเหล่านี้จะมีส่วนที่เป็นพุทธ พราหมณ์ และไสยศาสตร์อยู่รวม ๆ คละกันไป

Tambiah เสนอว่า เราควรจะแบ่งศาสนาออกเป็น (๑) ศาสนาในอดีต ซึ่งรวมทั้ง คัมภีร์คำสั่งสอนทางศาสนาในอดีต และการเปลี่ยนแปลงในสถาบันศาสนาที่เกิดขึ้น (๒) ศาสนาปัจจุบันซึ่งรวมถึงพฤติกรรมทางศาสนาที่มีอยู่ในปัจจุบัน และ คัมภีร์คำสั่งสอนในอดีตที่ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่สำคัญและแยกออกจากศาสนาในปัจจุบันไม่ได้ Tambiah เชื่อว่า ถ้าพิจารณาในแนวนี้เราก็จะ เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์และพราหมณ์ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางศาสนา จะช่วยอธิบายถึงความผสมกลมกลืนกันทางศาสนาได้

A. Thomas Kirsch^๑ ทำการค้นคว้าวิจัยในหมู่บ้านหนองสูง ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และยอมรับการแบ่งลักษณะของความเชื่อออกเป็น พุทธศาสนา ไสยศาสตร์ และศาสนาพราหมณ์ โดยมองเห็นว่าพุทธศาสนาเป็นแกนกลางของระบบความเชื่อ ทั้งนี้เป็นเพราะกิจกรรมทางพุทธศาสนามีวัดเป็นจุดศูนย์กลาง และมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมทางความเชื่ออื่นอาจจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับวัดแต่ไม่ใช่แกนกลาง นอกจากนี้ Kirsch ยัง เน้นถึงข้อแตกต่างระหว่างกิจกรรมที่เกี่ยวกับความต้องการทางโลก และทางธรรม พิธีกรรม

---

^๑A. Thomas Kirsch. Phu-Thai Religious Syncretism: A Case Study of Thai Religion and Society, Harvard Ph.D. Dessertation, 1967.

ทางพุทธศาสนา เน้นกิจกรรมทางธรรม และชักชวนให้ประชาชนศรัทธาเลศ พิธีกรรมทางศาสนา พราหมณ์ เน้นกิจกรรมทางโลก ซึ่งในบางขณะขัดต่อหลักในศาสนาพุทธ และมีที่เห็นชัดที่สุดคือ พิธีแต่งงาน ส่วนความเชื่อทางไสยศาสตร์นั้นตามความเห็นของ Kirsch เห็นว่า มีอยู่ทั่วไป โดยไม่มีระบบที่เห็นได้ชัด ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับผีและรวมอยู่กับพฤติกรรมทางพุทธศาสนา ด้วย เห็นได้จากการที่พระสงฆ์บางรูปสามารถไล่ผีได้ ทำให้ Kirsch มองว่าพุทธศาสนาและไสยศาสตร์อาจจะ เป็นปฏิปักษ์ต่อกันได้ หรืออย่างน้อยคนก็รู้สึกว่าระบบความเชื่อสองระบบนี้อยู่คนละข้าง

William J. Klausner^๑ ยอมรับว่า ข้อแตกต่างระหว่างระบบความเชื่อทางศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และไสยศาสตร์ โดยยกตัวอย่างจากภาคอีสานให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่ Klausner ต้องการจะชี้ให้เห็นมากที่สุดก็คือ ความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนาตามคัมภีร์ซึ่งเป็น "วัฒนธรรมหลัก" กับพุทธศาสนาชาวบ้าน หรือ "วัฒนธรรมชาวบ้าน" ทำให้เห็นถึงความผสมกันทางศาสนามากที่สุด

การมองศาสนาในแง่สังคมวิทยา เป็นการมองถึงสาเหตุหรือที่มาของความเชื่อรวมทั้งหน้าที่ประโยชน์ของความเชื่อนั้น ๆ ด้วย ความถูกผิดในเนื้อหาไม่แตกต่างกันเท่าใด トラบเท่าที่ความเข้าใจนั้น ๆ มีส่วนทำให้สังคมยังยืนอยู่ในลักษณะที่ผสมผสานเข้ากันได้

พิธีกรรมมีความสำคัญ เป็นที่ยอมรับกันว่ามีส่วนทำให้ประชาชนซึ่งอยู่ในท้องถิ่นเดียวกันมีความผูกพันกัน มีการประกอบพิธีกรรมร่วมกัน เช่น ในงานขึ้นบ้านใหม่ หรืองานฉลองเทศกาลต่าง ๆ เป็นการรวมญาติมิตร มีการสังสรรค์ และเลี้ยงฉลอง เป็นการสร้างความสามัคคีในท้องถิ่น

Robert Textor ได้ศึกษาเกี่ยวกับระบบความเชื่อและทำการค้นคว้าเกี่ยวกับลักษณะและชนิดของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในหมู่บ้านบางชน โดยรวมพระพุทธรูปเจ้า เทวดา ผี และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับเครื่องรางของขลัง และทำบุญซีเอาไว้เพื่อวิเคราะห์ Textor ได้เสนอผลของ

---

^๑William J. Klausner "Popular Buddhism in NE Thailand", in Studying Personality Cross-Culturally, David Kaplan (ed.) (N.Y.: Row, Peterson and Company, 1961)

การวิเคราะห์ว่า ในสังคมชาวพุทธที่บางชั้นมีระบบความเชื่อที่สำคัญ ๓ ระบบ คือ^๑

๑. ระบบความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม รวมความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมด้วย

๒. ระบบความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม คือ การพยายามประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์เพื่อผลประโยชน์ส่วนบุคคล และเพื่อความต้องการทางโลก เช่น การประกอบพิธีกรรมเพื่อขอฝน หรือขอให้พืชผลที่เพาะปลูกได้เก็บเกี่ยวได้ผลดี เป็นต้น

๓. ระบบความเชื่อทางโหราศาสตร์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทำนายอนาคต และไม่สัมพันธ์กับหลักศีลธรรม หรือการประกอบพิธีกรรมเพื่อประโยชน์ในภายหน้า Howard Kaufman^๒

พิจารณาพิธีกรรมทางศาสนาที่หมู่บ้านบางขวด และแบ่งพิธีกรรมออกเป็น ๔ แบบ คือ

(๑) พิธีกรรมทางพุทธศาสนา คือ การทำบุญที่วัดซึ่งเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์และพระพุทธรูปโดยตรง

(๒) พิธีกรรมแบบพราหมณ์-พุทธ เช่น พิธีกรรมในประเพณีสงกรานต์ การสาดน้ำ ถือเป็นพิธีกรรมที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ ความเชื่อในพระยานาคให้น้ำก็เป็นความเชื่อตามตำนานพราหมณ์ และการลอยกระทงเป็นพิธีซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์

(๓) พิธีกรรมแบบพราหมณ์-ไสยศาสตร์ คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตคน เช่น การเกิด การโกนจุก การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ และการตาย ส่วนมากการประกอบพิธีกรรมมักทำกันที่บ้าน รวมถึงการบูชาพระภูมิเจ้าที่ด้วย

^๑Robert Textor, *An Inventory of Non-Buddhist Supernatural Objects in Central Thai Village*, Ph.D. Thesis, Cornell University, 1960.

^๒Howard Kaufman, *Bangkhaut: A Community Study in Thailand*. N.Y. J.J. Augustine Incorporated Publisher, 1960.

(๔) พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการ เช่น ไขหัวผี และ เจ้าพ่อเจ้าแม่ เช่น การไขหัวของชาวประมงในการออกทะเล หรือ การไขหัวของชาวไร่ชาวนา เพื่อให้พืชผลงอกงามดี เป็นต้น

Konrad Kingshill^๑ มองหมู่บ้านคู่แข่งที่นับถือพุทธศาสนาว่า ศาสนาพุทธ กับ ความเชื่อทางไสยศาสตร์คือสิ่งเดียวกัน ผู้วิจัยไม่เห็นด้วย เพราะศาสนาพุทธที่เข้ามาอยู่ในชมพูทวีป และในประเทศไทยนี้ได้รวมเอาไสยศาสตร์และศาสนาพราหมณ์เข้าไปไปด้วย ลักษณะของการรวมกันทางความเชื่อทางศาสนานี้ภาษาอังกฤษเรียกว่า Syncretism และไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดอะไร มีอยู่ให้เห็นทั่วโลก การที่ชาวพุทธจะมีความเชื่อทางไสยศาสตร์ด้วย ก็เป็นผลของการเกิดวัฒนธรรมชาวบ้าน

ประเทศไทยในปัจจุบันอยู่ในระยะที่กำลังเปลี่ยนแปลง และประชาชนส่วนมากกำลังอยู่ในภาวะที่ว้าวุ่น เพราะตัดสินใจไม่ได้ว่าขนบธรรมเนียมประเพณีส่วนใด เป็นส่วนที่ควรรักษาไว้ และส่วนใดเป็นส่วนที่ควรตัดทิ้งไป การวิจัยนี้มีจุดประสงค์ที่จะวิเคราะห์ความคิดเห็น และบทบาทของผู้นำของสมาคมทางพุทธศาสนาในสังคมไทยตามความคิดทางสังคมวิทยาศาสนา

ขอบเขตและวิธีการศึกษาวิจัย

จากแนวคิดทฤษฎีข้างต้นทำให้สามารถตั้งสมมุติฐานในการศึกษาครั้งนี้ว่า

๑. ความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพุทธศาสนามีส่วนในการสร้างความ เป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย โดยอาศัยหลักพุทธศาสนาเพราะว่า ผู้นำพุทธศาสนาได้รวมกลุ่มกัน อย่างมีโครงสร้างหน้าที่เฉพาะที่จะพัฒนาสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ โดย นำเอาศาสนาที่เป็นส่วนหนึ่งของอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มาเป็นแนวความคิด พัฒนาให้สังคมไทยให้สามารถดำรงความเป็นเอกราช มีความมั่นคง มีความอยู่ดีกินดี และ ความมีเกียรติภูมิ เป็นประโยชน์ให้เกิดการประสานสัมพันธ์ด้วยความสามัคคี มีความคิด ความ เชื่อที่เป็นแนวทางหลักของพุทธศาสนาที่มีหลายเหตุผลมองศาสนาเป็น เรื่องทางโลกมากขึ้น

๒. ความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาจะช่วยพัฒนา เปลี่ยนแปลงในทางด้านทัศนคติ ค่านิยม ความคิดจิตใจให้สอดคล้องปรับ เข้ากับการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่ได้ในสังคมไทย เพราะว่าผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาจัดกิจกรรม

และมีบทบาทด้านแนวคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา เผยแพร่ถ่ายทอด ทัศนคติ ค่านิยม ความคิด ความเชื่อที่มีเหตุผล เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปสู่สมัยใหม่ และหลักธรรมที่ตีความอย่างมีเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ของผู้นำที่เป็นฆราวาสในการเผยแพร่ศาสนาอย่างมีระบบระเบียบมากขึ้นกว่าสมัยก่อน คือ มีการรวมกลุ่มที่มีโครงสร้าง ความมุ่งหมาย กิจกรรมด้านการเผยแพร่ ถ่ายทอดที่สัมพันธ์กับสถาบันอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างดี

๓. ความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนายังไม่สามารถพัฒนาสังคมชนบทในการสร้างความเป็นสมัยใหม่ได้เท่ากับความสำเร็จเปลี่ยนแปลงในด้านวิชาการ และเทคโนโลยี อันเป็นความเจริญด้านวัตถุในปัจจุบัน เพราะว่ายังขาดบุคคล ปัจจัยที่สนับสนุนไม่เพียงพอที่จะเข้าไปสู่ชนบทได้ทั่วถึง แม้กระนั้น บทบาทของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนายังเป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาสังคมไทยไปได้อย่างดี หากได้ทำบทบาทอย่างสมบูรณ์จริงจัง และด้วยความอุทิศเสียสละของผู้นำ และความร่วมมือจากบุคคลทั่วไป

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเริ่มจากสมมุติฐานดังกล่าวแล้ว วิธีการวิจัยจึงมุ่งหาด้านความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนา ที่มีส่วนในการสร้างความเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย โดยอาศัยหลักของพุทธศาสนา มีบทบาทอย่างไรบ้าง มีกิจกรรมต่าง ๆ อย่างไร ความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาที่วราษอาณาจักรที่ช่วยพัฒนาสังคมด้านต่าง ๆ ให้เป็นสมัยใหม่ ในการวิจัยนี้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑. ศึกษาโดยการค้นคว้าเอกสาร (Documentary Research) ที่ผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาจัดพิมพ์ หนังสือโต้ตอบ จดหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับบทบาทและกิจกรรมของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนา บันทึก รายงานการประชุม รายงานประจำปี และการเข้าไปมีส่วนร่วมในการประชุมที่วราษอาณาจักรของสมาคมทางพระพุทธศาสนา และกิจกรรมอื่น ๆ ที่เป็นความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำพุทธสมาคม

๒. ศึกษาโดยการวิจัยภาคสนาม (Field Research) คือ การสัมภาษณ์ผู้นำของสมาคมทางพระพุทธศาสนา ในการสัมภาษณ์ผู้นำโดยใช้แบบสอบถามที่สร้างขึ้นล่วงหน้า และลองใช้กับผู้นำที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยมาก่อน การสัมภาษณ์ผู้นำประมาณ ๑๔๐ คน และมีผู้ช่วยนักวิจัย จำนวน ๕ คน ซึ่งได้รับการอบรมฝึกฝนในเรื่องเทคนิคการสัมภาษณ์ และเรื่องจำเป็นอื่น ๆ อย่างละเอียด ก่อนการปฏิบัติงานสนาม การปฏิบัติงานของผู้สัมภาษณ์ดังกล่าว จะอยู่ภายใต้การควบคุมของผู้วิจัย

ในการสัมภาษณ์ความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำของสมาคมทางพระพุทธศาสนา ได้เลือกตัวอย่างผู้นำที่เป็นตัวแทนของสมาคมทางพระพุทธศาสนาทั่วประเทศที่มาประชุมใหญ่ประจำปีของสมาคมทางพระพุทธศาสนาที่วราชอาณาจักร ครั้งที่ ๒๕ ณ ศาลาพุทธอุทยาน วัดศรีวิวงศ์ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ในวันที่ ๑๘-๒๒ ธันวาคม ๒๕๒๔ ซึ่งมีผู้นำของสมาคมทางพระพุทธศาสนาจากพุทธสมาคมจังหวัดต่าง ๆ ที่ได้รับการคัดเลือกให้มาประชุม ซึ่งมีฐานะเป็นกรรมการบริหาร และสมาชิก ตลอดจนผู้นำจากหน่วยราชการที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับทางพุทธศาสนา เป็นผู้มีความคิดเห็น และบทบาทในการตัดสินใจบริหารสมาคมทางพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะให้กิจกรรมและบทบาทตามความคิดเห็นของผู้นำ

หลักเกณฑ์ในการเลือกผู้นำเพื่อสัมภาษณ์ โดยวิธีสุ่มตัวอย่างตามมุ่งหมาย (Purposive Sampling) จากผู้นำของสมาคมที่วราชอาณาจักรที่มาประชุมดังกล่าว ผู้นำคือ ผู้แทนของสมาคมที่มาประชุมโดยแยกออกเป็นพุทธสมาคมจังหวัดต่าง ๆ ๗๘ สมาคม ยิวพุทธอิสลาม ๕๖ สมาคม และจากผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทางพุทธศาสนา เช่น กรรมการศาสนา อนุศาสนาจารย์ ค เหล่าทัพ จำนวนที่มาประชุมทั้งหมดประมาณ ๕๐๐ คน

ผู้นำคือ นายก อุปนายก กรรมการบริหาร และกรรมการผู้ช่วย และสมาชิกที่ได้รับแต่งตั้งให้ เป็นตัวแทนไปประชุมสมาคมทางพระพุทธศาสนาทั่วประเทศ ครั้งที่ ๒๕ ที่จังหวัดนครสวรรค์ และผู้นำในการบริหาร เป็นประธานยิวพุทธอิสลาม และหัวหน้า หรือผู้แทนที่มาประชุม และบุคคลที่ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นผู้นำทางพุทธศาสนาที่มีบทบาทก่อตั้งและมีบทบาทความคิดเห็นที่ทำให้สมาคมพุทธศาสนาก่อตั้งขึ้นมา แม้จะไม่ได้ เป็นตัวแทนมาประชุมแต่ก็เป็นผู้มีบทบาทในสมาคมพุทธศาสนาตลอดมา จึงได้เลือกกลุ่มสัมภาษณ์ผู้นำตามมุ่งหมายดังกล่าวมา

๓. โดยการไปสังเกตการณ์ปฏิบัติงานของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาจากกิจกรรมต่าง ๆ ตลอดปี ๒๕๒๔ ที่สมาคมทางพระพุทธศาสนาได้กระทำอยู่ ผู้วิจัยได้เข้าสังเกตจากพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ กรุงเทพฯ และสมาคมจังหวัดอื่น ๆ เช่น นครสวรรค์ เชียงใหม่ สมุทรสงคราม ชลบุรี ชุมพร สุพรรณบุรี และสมาคมเครือข่ายในกรุงเทพฯ อีกหลายแห่ง

แนวในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์ และสถิติที่เป็นร้อยละ วิเคราะห์ตาม อายุ เพศ การศึกษา อาชีพ และระดับรายได้ ในเรื่องความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาในการพัฒนาให้เป็นสมัยใหม่ของสังคมไทย นอกจากนี้ก็ใช้การสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ ตลอดจนเข้าไปร่วมงานกับสมาคมทางพระพุทธศาสนาด้วย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. ได้ทราบถึงความคิดเห็นและบทบาทของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาในการปรับตัวของสมาชิกและประชาชนให้สอดคล้องกับการพัฒนาเป็นสมัยใหม่ของสังคมไทยได้หรือไม่ เพียงใด

๒. ได้ทราบถึงบทบาทกิจกรรมใดของผู้นำสมาคมทางพระพุทธศาสนาที่มีส่วนช่วยส่งเสริมพัฒนาสังคมไทยให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมความเป็นอยู่ของสังคมไทยอันมีพุทธศาสนาเป็นหลักนำไปสู่ขบวนการเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่

๓. เพื่อประโยชน์ที่ผู้นำได้ปรับปรุงให้บทบาทของสมาคมทางพระพุทธศาสนาทำหน้าที่ในด้านการพัฒนาเปลี่ยนแปลงให้เป็นสมัยใหม่

๔. เพื่อให้เป็นแนวทางให้ผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้จะได้ศึกษาเพิ่มเติมต่อไป นอกจากนี้ ผู้วิจัยเองยังได้รับประโยชน์คือ ความรู้และประสบการณ์ในการระเบียบวิธีวิจัย